

KAMRAN İMANOV

**Fövqəladə hallar, əqli
mülkiyyət hüquqları ilə
qorunan mədəni dəyərlər və
insan hüquqları**

**Emergency situations,
cultural values protected by
IPR and human rights**

Bakı – 2018

Kamran İmanov,

Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyinin İdarə Heyətinin sədri.

Fövqəladə hallar, əqli mülkiyyət hüquqları ilə qorunan mədəni dəyərlər və insan hüquqları. Bakı, 2018

Bu kitabça Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyinin İdarə Heyətinin sədri Kamran İmanovun 18-19 iyun 2012-ci il tarixlərində keçirilmiş Ombudsmanların Beynəlxalq Konfransında etdiyi **“Fövqəladə hallar və əqli mülkiyyət hüquqları ilə qorunan mədəni dəyərlər”** və Ombudsmanların 12-14 noyabr 2015-ci il tarixlərində keçirilmiş XIII Bakı beynəlxalq konfransının “Konstitusiyə insan hüquqlarının əsas təminatçısı kimi” mövzusunda sessiyasında etdiyi **“Əqli mülkiyyət və insan hüquqları”** adlı çıxışları əsasında hazırlanmışdır.

© Azərbaycan Respublikasının Müəllif Hüquqları Agentliyi, 2016, 2017, 2018

© Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyi, 2018

**Fövqəladə hallar və əqli
mülkiyyət hüquqları ilə
qorunan mədəni dəyərlər**

**Emergency situations and
cultural properties protected
by IPR**

Fövqəladə hallar və əqli mülkiyyət hüquqları ilə qorunan mədəni dəyərlər

Beynəlxalq sənədlərdə və milli qanunvericiliklərdə «mədəni dəyərlər» termini «mədəni irs» və «mədəni vari-dət» anlayışları ilə birgə işlədilir və mahiyyətə daşınan və daşınmaz maddi və qeyri-maddi obyektləri nəzərdə tutur. Bununla belə, ilk dəfə Haaqa Konvensiyasında (1954) səsəndirilmiş və daşınan obyektlərə münasibətdə ən dolğun ifadəsini Paris Konvensiyasında (1970) tapmış «mədəni dəyərlər» məfhumu daha çoxşaxəli olduğundan biz bu termini işlədəcəyik və bununla konkret mədəniyyəti ifadə edən artefaktlar çoxluğunu nəzərdə tutacağıq. Mədəni dəyərlərin ən mühüm xüsusiyyəti odur ki, onlar ya raritet olan nadir əşyalar, yaxud yüksək bədii dəyərli əsərlər, və ya müvafiq mədəniyyətin unikallığını təsdiqləyən xüsusi obyektlər simasında çıxış edirlər. Bir sözlə, mədəni dəyərlər konkret mədəniyyətin vizit kartı və nəsilədən - nəsillərə ötürülən yaddaşdır və bununla belə, mədəni müxtəlifliyin xəzinəsinin incilərindəndir.

Fövqəladə hallar zamanı mədəniyyətin özünəməxsusluğunu ifadə edən bu nadir dəyərlər böyük diqqətlə izlənməlidir, çünki təbii, texnoqen və digər kataklizm olayları mədəni dəyərlərin mövcudluğunu şübhə altına qoyur. Xüsusilə elan edilməmiş müharibə, hərbi münaqişə və ərazilərin müəyyən hissəsinin işğal edildiyi dövrlərdə mədəni dəyərlərin dağıdılması ehtimalı daha da artır, işğalçı dövlət tərəfindən işğal olunmuş arealda maddi və qeyri-maddi mədəni irs nümunələrinin talan edilməsi, dəyişdirilməsi, mənimsənilməsi və yenidən paylanması faktları böyük narahatlıq yaradır. Bununla yanaşı, qaçqın və məcburi köçkünlərə çevrilən avtoxton əhalinin insan haqları, o cümlədən mədəni hüquqları kobud şəkildə pozulur.

Şübhəsiz ki, insan həyatı hər hansı maddi və qeyri-maddi dəyərlərdən vacibdir, lakin dünyanın mədəni irsinə daxil olan müəyyən mədəni dəyərlər də mühafizə olunmalıdır, çünki onlar bəşəriyyətin kollektiv yaddaşındadır, zirvə nəticələri və nailiyyətləridir, bilavasitə insan həyatının simvollarıdır. Bu irs dağılanda insan həyatı da əzabkeşliyə, çətinliklərə məruz qalır, sarsılır. Odur ki, işğalçı rəqib mədəni identikliyi ifadə edən mədəni dəyərlərə, millətin bu mədəni simasına zərbə yetirməyə çalışır.

Çıxışında diqqəti belə şəraitdə mədəni dəyərlərin qorunmasının hüquqi aspektlərinə yönəltməyə çalışacam və bu səbəbdən də işğalçı və işğala məruz qalan tərəflərin imzaladıqları UNESCO və ÜƏMT kimi BMT strukturlarının bir sıra beynəlxalq konvensiyalara və sazişlərinə istinad edəcəyəm.

Bunlar hansılardır?

- «Silahlı münaqişə zamanı mədəni dəyərlərin mühafizəsi haqqında» 1954-cü il Haaqa Konvensiyası və ona iki əlavə: 1954 və 1999-cu il protokolları;

- «Mədəni mülkiyyətin qeyri-qanuni gətirilməsinin, aparılmasının və bu mülkiyyətə hüquqların verilməsinin qadağan edilməsi və qarşısının alınması tədbirləri haqqında» 1970-ci il Paris Konvensiyası;

- «Dünya mədəni və təbii irsinin qorunması haqqında» 1972-ci il Paris Konvensiyası;

- «Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması haqqında» 2003-cü il Paris Konvensiyası;

- «Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqi haqqında» 2005-ci il Paris Konvensiyası.

Bunlarla yanaşı, UNESCO-nun bir neçə tövsiyələri də mövcuddur. O cümlədən, Mədəni mülkiyyətin qeyri-qanuni daşınmasına aid (1964-cü il), Daşınılan mədəni dəyərlərlə bağlı (1978-ci il) və «Mədəni dəyərlərin ticarəti-

nin beynəlxalq etik məcəlləsi» (1999-cu il) kimi beynəlxalq sənədlər.

Məsələyə aid Avropa və MDB ölkələrinin regional Sazişləri də qüvvədədir. Məsələn, «Mədəni dəyərlərin gətirilməsi və aparılmasına aid» MDB Sazişi (2001-ci il), «Mədəni və tarixi dəyərlərin ölkələrə qaytarılması haqqında» Saziş və MDB dövlətlərinin məsələyə aid qəbul edilmiş Qərarı və s.

Beləliklə, mədəni dəyərlərin bu və ya digər formada qorunub saxlanmasına yönəldilən UNESCO-nun 5 Konvensiyası və müvafiq tövsiyə sənədlərinə və regional sazişlərə ÜƏMT-nin əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunmasına aid müvafiq Konvensiya və sazişləri də əlavə olunmalıdır, o cümlədən «Bədii və ədəbi əsərlərin qorunması haqqında» 1886-cı il Bern Konvensiyası və « ÜƏMT-nin Müəlliflik hüququna dair» 1996-cı il tarixli Müqaviləsi və digər beynəlxalq alətlər. Məsələyə bu cür yanaşma obyektiv səbəblərdən irəli gəlir: mədəni dəyərlərin böyük əksəriyyəti ictimai maraq doğuraraq ƏM obyektləri statusuna malikdir və bunlara olan müstəsna hüquqlar beynəlxalq aləm tərəfindən qorunur. Milli səviyyədə isə hüquqi qorunma «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında», «Azərbaycan folklor nümunələrinin hüquqi qorunması» və «Məlumat toplularının hüquqi qorunması haqqında» Qanunlarla tamamlanır.

Əqli mülkiyyət hüquqları ilə qorunan mədəni dəyərlər sırasına memarlıq və incəsənət əsərləri, tarixə, incəsənətə və arxeologiyaya aid olan əlyazmalar, kitablar və digər əşya və predmetlər, etnoloji sənədlər, flora və faunaya aid nümunələr, elmi kolleksiyalar, arxivlər, o cümlədən musiqi arxivləri daxildir. Bundan əlavə bu sıraya mədəni dəyərləri toplayıb qoruyan binalar və mərkəzlər də aiddir, yəni kitabxanalar, muzeylər və s. bir sözlə, bu si-

yahı davam etdirilə bilər, siyahı a ıqdır,  unki mədəni dəyərlərə aid olanları hər ölkə  z  müəyyən edir.

Bəllidir ki, Ermənistan-Azərbaycan Dađlıq Qarabađ m naqi esi nəticəsində Azərbaycan torpaqları i đal altında qalıb v  təbii olaraq bu ərazilərdə qalan mədəni dəyərlərimizin taleyi hər bir Azərbaycanlı vətəndaşının ürək ađrısındır.

Ona görə ki, erməni t cav zkarları məhz mədəni dəyərləri xüsusi qəddarlıq v  h yasızlıqla məhv edirlər. Ermənistanın i đal etdiyi ərazilərdə 13 dünya əhəmiyyətli abidə (o cümlədən 6 memarlıq və 7 arxeoloji), 292 milli əhəmiyyətli abidə (o cümlədən 119 memarlıq, 173 arxeoloji), həmçinin 330 yerli əhəmiyyətli abidə dađdılmı  və ya istifadəyə yararsız hala salınmışdır. 804 qəbiristanlıq dađdılmı , talan edilmiş və təhqir edilmişdir. 22 muzey v  4 rəsm qalereyası barbarcasına dađdılmı  v  xaraba qoyulmuşdur. 40 mindən artıq unikal tarixi və mədəni əhəmiyyətə malik olan muzey sərvətləri v  eksponatları talan edilmişdir. Bunların i erisində qızıl və gümüş zinət əşyaları, nadir da -qa lı məmulatlar v  digər  l və təsviri sənət əsəri nümunələri vardır. Talan edilmiş və yandırılmış 927 kitabxanada 4,6 mln. nüsxə kitab və qiymətsiz  lyazmalar məhv edilmişdir. Onların arasında nəinki Azərbaycanın eləcə də, bütün b  er cəmiyyətinin qiymətsiz mədəniyyət nümunələri olmuşdur. I đal ıların təcavüzkar vandalizminin acınacaqlı statistikasını davam etdirərək qeyd ədək ki, 31 məscid, 9 tarixi saray, 6 dövlət teatrı, 368 klub, 927 kitabxana dađdılmı  v  talan edilmişdir. İbtidai insanın dünyada  n qədim yaşayış məskənlərindən olan Azıx mađarası da daxil olmaqla 200-dən artıq paleontoloji v  geoloji abidə qəsb edilmişdir. 2 dövlət təbiət qoruđu, 4 dövlət müvəqqəti qoruđu talana məruz qalır, i đal altında olan 280 min ha meşə sahəsində qiymətsiz ađac növləri kəsilməkdə davam edir. Praktiki olaraq Hacı-

şamlı qoruğunda bitən qırmızı palıd, Bəsitçay qoruğundakı çinar və qoz ağacları, Qubadlı meşələrindəki palıdlar (konyak üçün çəllək hazırlanması məqsədilə kəsilib) məhv edilmişdir. Nadir ağac növləri olan Qaragöl təbii qoruğu tamamilə məhv edilmişdir. Burada Qırmızı kitabə daxil edilmiş təbiət abidələrindən söhbət gedir. Elə bu qaydada da həmin Qırmızı kitabədə olan nadir canlıların qorunan növləri ilə məşhur olan Laçın qoruğu da tamamilə məhv edilmişdir.

Bir sözlə, bu, Azərbaycanın mədəni və təbiət irsinə münasibətdə həyata keçirilən mədəni və təbiət genosididir. Bütün bunlar isə UNESCO və ÜƏMT-nin Konvensiyalarının və MDB çərçivəsindəki sazişlərin norma və tələblərinin pozulması fonunda baş verir.

Hörmətli iştirakçılar!

Talançıların vandalizmi və işğalçıların barbar mahiyyəti bəzi hallarda kuryoza gətirib çıxarır. Lap təzə misallardan birinə baxaq. Ermənistan hakimiyyəti və “Dağlıq Qarabağ Respublikası” işğal edilmiş Laçın rayonunda tapılmış xəzinəni heç cür bölüşdürə bilmirlər. Həmin xəzinə burada məskunlaşmış sakinlərdən biri tərəfindən b.e.ə 4-1-ci əsrlərə aid yeraltı sərđabədən tapılmışdır və 200 q. qızıl, 700 q. gümüş zinət əşyalarından, həmçinin 5 kq bürüncdən olan əşyalardan ibarətdir. Bütün bunlar ermənilər tərəfindən 21.3 min. ABŞ dollarından bir az çox dəyərləndirilir. “ArmeniaNov.com” İrəvan nəşrinin jurnalistinin 24 aprel 2011-ci il tarixli məlumatına görə, burada paradoks onunla bağlıdır ki, xəzinəni tapmış şəxs təklif olunan məbləğlə razılaşmayaraq tapıntıya görə öz payını-mükafatını tələb edir. Ermənistanın milli Tarix muzeyi xəzinəni özündə saxlayaraq həmin məbləğdən artıq ödəmək istəmir. Qarabağ separatçılarının diyarşunaslıq muzeyi isə özünü bu tapıntının qanuni sahibkarı hesab edir. Burada milli tarix muzeyinin direktoru tərəfindən söylənən bir fikir

maraqlıdır ki, “Tapılmış xəzinənin Ermənistanda və ya “Dağlıq Qarabağ Respublikası”nda yerləşməsinin nə əhəmiyyəti var”. Doğurdan da, bir-biri ilə həmin qədim artefaktlara mülkiyyət hüququ üstündə mübahisə edənlər bir şeyi unutmamalıdırlar ki, xəzinə Azərbaycana məxsusdur, ona görə ki, o Azərbaycan torpağında tapılmışdır.

İşğal edilmiş torpaqlarda qeyri-qanuni ələ keçirdiyi artefaktlarla zənginləşməyə çalışan Ermənistanın milli tarix muzeyi bir yana qalsın. Yalnız Ermənistan EA-nın qədim əlyazmalar institutunda, Matenadaranda XVI-XIX əsrlərə aid Azərbaycan folklor nümunələrinin 55 əlyazması saxlanılır. Misal üçün, Azərbaycan eposları - dastanları erməni qrafikasına keçirilsə də, Azərbaycan dilində səslənir və onların müəllifliyi Azərbaycan xalqından qoparıla-raq erməniləşdirilir.

Lap bu yaxınlarda Matenadaranın ABŞ-ın Minnesota ştatındakı Universitetlə bağladığı müqavilə Ermənistan Milli Elmlər Akademiyasında çaxnaşma predmeti olmuşdur. Erməni akademiklərinin narahatlığının səbəbi də mənasız deyilmiş. Məlum olur ki, qədim əlyazmaların surətləri ilə tanışlığa icazə alan Amerika alimləri, elmi dairələrdə qəbul edildiyi kimi, qədim əlyazmaları açıq müzakirə etməyə başlayacaqlar, onda Allah eləməsin ki, birdən onları “düşmən əli”nə verərlər. Beləliklə, qədim əlyazmalara erməni milli təhlükəsizlik prizmasından baxılmalıdır və buna görə də onlar “gizli” qri fi ilə istifadə olunmalıdır. Yuxarıda şərh olunanlara təəccüblənməyin. Bütün bunlar, yəqin ki, erməni absurdları sırasında layiqli yer tuta bilər, lakin bir halda ki, söhbət Azərbaycan xalqının mədəni irsinin mənimsənilmiş nümunələrinin saxlandığı Matenadardan gedir, onda qonşu alimlərin həyəcanını başa düşmək olar. Üstəlik də, bu cür qədim əlyazmalara istinadlar ermənilərin özgə torpaqlarına tarixi iddialarının az qala başlıca dəliliidir. Son halda əgər qədim əlyazmalarda ol-

mayan nəyəsə istinad olunursa, yaxud onlarda olanlar gizlədilsə, onda doğrudan da, yad əqli mülkiyyəti mənimləyən və tarixi saxtalaşdırən ermənilər üçün Matenadaran əlyazmaları çox təhlükəli ola bilər. Bax, yəqin elə buna görə onlar yad gözlərdən gizlədilməlidir ki, özlərin mədəni irsini mənimləməyə üzrə erməni ənənəsinə uyğun iddia ermənilərin “Böyük Ermənistan” sayıqlaması və özge torpaqlarına ərazi iddiaları ilə birlikdə zamanına uyğun və “əsaslı” olan qədim əlyazmalara istinadlarla təmin edilsin.

Başqa bir kuryoz. Azərbaycanın işğal olunmuş Füzuli rayonunda olan məşhur Azıx mağarasındakı “tapıntı”-ya əsaslanaraq, işğalçıların özlərini ən qədim millət kimi qələmə vermək istəkləri ilə bağlıdır. Parodoks ordadır ki, ermənilərin mağaraya verdikləri Azox sözü “turş üzüm” mənasını verir. İşğalçılar Azıx mağarasını “Ermənistan mədəniyyətinin ilkin mənbələrindən olan yer” kimi elan etmişlər. Azərbaycan alimlərinin işğala qədər tapdıqları azıxantrop insanın qalıqları aşel dövrünə (erkən paleolit, təxminən 2 mln. il əvvəl) aid edilmişdir. İşğalçılar isə belə iddia edirlər ki, erməni milləti qədim insanın yaşadığı məhz bu dövrdə formalaşmışdır. Aydın ki, bir absurd digərini doğurur və işğalçılar qeyri-qanuni qazıntı işlərini davam etdirərək növbəti absurdu da doğurmuşlar.

Ermənilər “erməni milli geyimində” olan “Neandertal qadın” daş heykəlini də elə bu cür yaratmışlar. Erməni KİV-ləri 2007-ci ilin payızında belə informasiya vermişlər. Üstəlik, erməni neandertal-qadının yanında guya erməni məişət əşyaları, erməni milli xörəkləri və alətlərinin qalıqları da aşkar olunmuşdur. Necə deyərlər, Azərbaycan arxeoloqları tərəfindən tapılmış azıxantropun qalıqlarını “xayostrop” kimi identifikasiya etmək mümkün olmasa da, “erməni milli geyimində” olan qədim daş “neandertal qadın” heykəli işə yaramışdır. Burada şərh vermək də çətin-

dir, çünki belə çıxır ki, nəinki neandertallar erməni olublar, eləcə də onlar özlərini ilkin şəkildə qoruyub saxlaya bilmişlər, üstəlik də son bir neçə 100 min ildə onların milli geyimi və məişəti də dəyişməmişdir.

Biz hələ Ermənistan Elmlər Akademiyasının Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun direktoru Pavel Avetisyanın Ermənistan, Türkiyə və İranın sərhədində tapılmış 5,5 min il yaşı olan tapıntı haqqında bəyanatı barədə danışmırıq. Burada söhbət ayaqqabı-çarıqlardan gedir. Erməni aliminin iddialarına görə, bu çarıqlar onların [ermənilərin] babalarının geydikləri ayaqqabılardan praktiki olaraq heç nə ilə fərqlənmir.

İşğalçıların bu gün də özgə torpaqlarında qazıntı apardıqlarını nəzərə alaraq başqa bir kuryozu də diqqətdən kənarında saxlaya bilmərik. Bu, ermənilərin uydurma erməni çarları və mövcud olmamış erməni çarıqlarının, o cümlədən işğal olunmuş ərazilərdə, siyahısının düzəldilməsi istəyi ilə bağlıdır. Bu cür ənənədə birincilik guya bizim eranın 5-ci əsrində yaşamış M.Xorenskiyə gedib çatır, onun “Hayların tarixi” adlanan əsəri Sent-Marten, Qibbon, Vetter, De Morqan kimi dünya tarix elminin görkəmli nümayəndələri, həmçinin vicdanı hələ susmamış erməni müəllifləri tərəfindən ifşa edilmişdir.

Lakin Xorenskinin əsəri bu gün də Ermənistanın akademik müəssisələrinə “stolüstü kitab” kimi xidmət göstərir və erməni tarixinin heç bir şübhə yeri olmayan ilkin versiyası kimi təqdim olunur. Bax elə buna görə də uydurma tarix virtual erməni monarxları ilə birgə bu gün də Ermənistanın işğal etdiyi Qarabağ torpaqlarında siyasi davamını tapmaqdadır.

Burada söhbət “Böyük Tiqran”a münasibətdə çar sülaləsindən və onun əsasını qoyduğu və bu gün “Böyük Ermənistan” əfsanəsinin təsdiqi üçün işğal olunmuş Qarabağda axtarılan mifik Tiqranakert haqqında absurddan

gedir. “Böyük Ermənistanın yaradıcısı” adlandırılan, Parfiya Ərsaklarının sarayında girovluqdan başlayan və Roma sərkərdələrinin çəkmələrini yalamaqla qurtaran xay əsilli olmayan 2-ci “böyük” Tıqranın erməni çarı hesab edilib edilməməsinin üstündə dayanmadan qeyd edək ki, onun Qarabağa heç bir aidiyyəti yoxdur. Buna baxmayaraq 2007-ci ilin avqustunda erməni KİV-ləri (Arminfo) belə bir informasiya ilə doldurulmuşdu ki, Qarabağdakı qazıntılar zamanı guya mifik “böyük” Tıqran tərəfindən əsası qoyulmuş növbəti Tıqranakert aşkar edilmişdir. Arsax Tıqranakertinin arxeoloji piarının müəyyən konkret məqsədi: guya Qarabağ torpaqlarını da özündə birləşdirən “Böyük Ermənistanın” mövcud olması barədə daha bir “sübut” yaratmaq olmuşdur. Erməni tarixçiləri iddia edirlər ki, artıq V-VI əsrlərə aid xristian bazilikası, ibadət xananın bir hissəsi, örtüklərin fraqmentləri, qala divarlarının girişi və hətta onun bir hissəsi qazılıb təmizlənmişdir. Qazıntılar zamanı tapılmış keramika, xaçkar qalıqları, bütün bunlar erkən xristianlıq dövrünə aiddir. Aydın ki, burada söhbət erməni dairələri tərəfindən saxtalaşdırılan və özünü küləşdirilən Qafqaz Albaniyasının maddi mədəniyyət irsindən gedir.

Buna baxmayaraq, Ağdam rayonunda Xaçınçayın sahilində qanunsuz qazıntı işləri davam etdirilir və erməni alimləri yolunu azmış və Kiçik Asiyadan Cənubi Qafqaza qədər tranzitlə yerini dəyişmiş Tıqranakert haqqında əlavə sübutlar tapmağa çalışırlar.

Ermənistan Elmlər Akademiyasının Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutundan olan arxeoloji ekspedisiyanın rəhbərinin jurnalistlərə verdiyi məlumata görə, Tıqranakert artıq 20 km məsafədən görünür. Özü də o cür ki, azərbaycanlılar öz mövqelərindən bu xülyanı görməlidirlər. Hətta buraya turistlər də gətirilir. Mifik Tıqranakert haqqında artıq sənədli filmlər də çəkilmişdir. Lakin bir şey

diqqətəlayiqdir, bu alim hesab edir ki, xəyali Tigranakerti özgələrə, daha doğrusu, azərbaycanlılara vermək olmaz, çünki burada söhbət “mübahisəli” ərazidən gedir. O etiraf edir ki, bir sıra beynəlxalq təşkilatlar qazıntı işlərində iştirakdan imtina etmişlər və buna görə də bu arxeoloq bunlarda üzvlüyü qurban vermişdir. Vəziyyətin paradoksallığı ondadır ki, erməni arxeoloqu tərəfindən göstərilmiş bu “fədakarlığa” baxmayaraq, Azərbaycan uydurma Tigranakerti əldə etmək istəmir, lakin şəxsiz ona məxsus olan və beynəlxalq strukturların çoxsaylı qərarları ilə təsdiq olunan işğal olunmuş ərazilərinin qaytarılmasını tələb edir.

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Belə bir sual verək: bəlkə, qonşusunun mədəni irsinə münasibətində “sivil” ermənilərin bu cür vandalizmi qonşu nümayəndələrin onlara “barbar münasibəti” ilə müəyyən edilmişdir? Burada keçmişə qısa ekskursiya etmək və indiki Ermənistan ərazisi olan qədim Azərbaycan torpaqlarındakı mədəni dəyərlərimizin taleyini nəzərdən keçirmək lazım gəlir.

Bir tarixi faktdır ki, ermənilər özlərinin dövləti varlıqlarına Azərbaycan torpaqları hesabına nail olmuşlar. 1918-ci ilin 29 mayında Tiflisdə Ermənistan müstəqil respublika elan olunanda onun paytaxtı yox idi, ərazisi İrəvan və Eçmiadzin qəzalarından, əhalisi isə 700 min nəfərdən, əsasən azərbaycanlılardan ibarət idi. Ermənilər İrəvan şəhərini paytaxt kimi Azərbaycan Demokratik Respublikasından təəssüf ki, bəxşiş almışlar. Antantanın köməyi ilə isə sonradan İrəvan quberniyasının digər qəzalarını da əldə etdilər. Ermənilərin tükənməz iştahası bunlarla qurtarmırdı. Onlar Naxçıvan qəzasına, Zəngəzur və Qarabağ torpaqlarına da iddialar irəli sürürdülər. Naxçıvan və Qarabağı Azərbaycandan qoparmaq mümkün olmadı. Lakin «kompensasiya» qaydasında ermənilərə Zəngəzuru, Dilicanı və Göyçəni (Şərur-Dərələyəz) verdi-

lər, üstəlik də Azərbaycan ərazisində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaradıldı. Bununla da uydurma «Şərqi Ermənistan» ideyası həyata keçirildi, başqa sözlə, Azərbaycan torpaqları hesabına torpaqsız Sovet Ermənistanı yaradıldı.

Bu gün erməni tarixinin həmin dövrü, daha doğrusu, Azərbaycan vilayətlərinin qoparılması tarixi erməni tarixşünaslığında çoxmənalı şəkildə «Eçmiadzin dövrü», yəni erməni patriarxlıq taxtının XV əsrdə Eçmiədzinə köçürülməsindən sonrakı dövr adlandırılır. Lakin nədənsə həmin taxtın Kiçik Asiyada qalmış yeparxiyaları haqqında və onlarsız göstərdiyi fəaliyyət barədə “təvazökarlıqla” susulur.

Məhz həmin dövrdən başlayaraq, əldə olunmuş Azərbaycan torpaqlarında türk-Azərbaycan ruhunun yox edilməsi və bu torpaqlarda Azərbaycan artefaktlarının məhv edilməsi üzrə barbar vaxxanaliyası başlanmışdır. Bu ərazilərdə etnik təmizləmə üzrə uzunmüddətli kampaniya çərçivəsində ardıcıl olaraq Azərbaycan elementini sıxışdırıb çıxararaq, Ermənistan hakimiyyəti tərəfindən 700-dən artıq qəbiristanlıq, qəbirüstü daşların epigrafikası ya erməni mətnləri ilə əvəz edilmiş, ya da məhv edilmişdir. Qədim alban və müsəlman abidələri ilə zəngin olan İrəvan, Göyçə və Zəngəzur mahallarında vaxtilə 150-yə yaxın iri və xırda məscid, 100-dən artıq müqəddəs məqbərə, karvansaralar, qalalar, onlarla daş körpülər olmuşdur və bütün bunların hamısı dağıdılmışdır. Azərbaycanın qədim qəbiristanlıqlarının yüzlərlə xarakterik elementi – haqqında hələ 1929-cu ildə arxeoloq Sısoyevin yazdığı qoç və at heykəlləri (Daş-qoç və Daş-at) məhv edilmiş və mənimşənilmişdir. O, bunların Azərbaycan yaradıcılığına məxsusluğunu qeyd etmiş və göstərmişdir ki, «...ermənilər bu heykəlləri götürərək, onları öz qəbirlərinin üzərində quraşdırır və onların üzərinə erməni qrafikasında əlavə yazılar yazırlar...». Qədim türklərə məxsus olan çox nadir

heykəl-vişap (Daş balıq) oğurlanmış, sonra isə bütün bunlar saxtalaşdırılmış nəşrlər vasitəsilə «erməni mədəniyyətinin» artefaktları kimi təqdim olunmuşdur. Qafqaz Albaniyasının əhalisinin bir hissəsinin islamı qəbul etməsini, bu torpaqların Azərbaycana məxsus olmasını sübut edən çoxsaylı artefaktlar xüsusi qəddarlığa məruz qalmış, o cümlədən Sovet dövründə Zəngəzurun Urud kəndində tapılmış və qəbirüstü abidənin epiqrafikası tədqiq olunmuş orta əsrlərə aid Oğuz qəbiristanlığı məhv edilmişdir. Səlim karvansarası saxtalaşdırılmış, hələ Sovet dövründə Ordubad rayonunun Dur kəndindəki qədim orta əsrlər dövrünə aid Azərbaycan qəbiristanlığındakı abidələrin epiqrafikasının və qəbirüstü daşların çoxu məhv edilməklə, erməni qəbiristanlığına çevrilmişdir. Bu cür tale Ermənistanın Zəngibasar rayonunun Cəfərabad kəndindəki qiymətsiz məqbərələrin də başına gətirilmişdir. Müsəlman və xristianların ibadət yeri olan Zəngəzurdakı müqəddəs Ağa-dədə məbədi, Ağabulaqdakı qədim Duzdağ və Dikdaş qəbiristanlığı və Göyçə rayonundakı məscid məhv edilmiş, tipik hay-erməni «dəyişdirmələri» aparılaraq, Azərbaycan qəbirüstü daşları xaçkarlara çevrilmişdir. Məsələn, Əxi Təvəkkül sərdabəsindən olan abidə. Bütün bu vandal hərəkətlər zamanı «Böyük Ermənistan» saxtakarlarına xas olan kuryozsuz ötürmək olmur, misal üçün, 1987-ci ildə nəşr edilmiş «Ermənistanın ərəb kitabələrinin korpusu»nda A.Xaçaturyan Azərbaycanın müasir və tarixi ərazilərində, həmçinin Türkiyədə olan 290 ərəb-fars-türk dilli abidələri mənimsəmişdir. Paradoksal vəziyyətdir ki, bu siyahıya müasir Ermənistan ərazisindən cəmi 30 kitabə daxil edilmişdir ki, onun da 22-si keçmiş Azərbaycan Zəngəzurunda olan abidələrdir.

Bir neçə kəlmə də Ermənistanın indiki paytaxtı, hazırda türk-azərbaycan mənşəyi səbəbindən tarixi mərkəzi dağıdılmış Yerevan, yeni vaxtilə ermənilərə güzəştə ge-

dilmiş keçmiş Azərbaycan şəhəri İrəvan haqqında danışaq.

Burada Şah İsmayıl məscidi (1510-cu il), Xudabəndə məscidi (1580-ci illər), Şah Abbas məscidi (1606-cı il) dağıdılmışdır. Bütün bunlar monumental memarlıq əsərləridir. Bu cür tale digər dini ibadət xanalarının, son dərəcə gözəl kitabxana və mədrəsəsi olan Hacı Nəsrullah məscidinin (1687-ci il), Ulu Came məscidinin (XVIII əsrin sonları) və bir çox digərlərinin başına da gətirilmişdir. XVIII əsrdə Sərdarın canişini Hüseyinli xan tərəfindən İrəvanda tikilmiş və Qafqaz memarlığının mirvarisi sayılan, Şərq memarlığının ən gözəl abidələrindən biri olan Sərdar sarayı məhv edilmişdir. Yerevanın ətrafında olan gözəl memarlıq abidələri: Sərdar, Şeyxülislam, Tağlı, Sulu, Hacı Əli, Kəmərci, İyürci və b. karvansaralar, Zəngi, Gedərçay, Vədi çaylarının üzərindəki daş körpülər və s. artıq yox olmuşdur. Ulu babalarımızın tarixi keçmişinin şanlı səhifələrinin sübutları olan tarixi qalalar - Torpaq Qala, Gümrü Qala, Keçi Qalası, Ağca qala, Kafir Qalası, Bəyburt Qalası, Qala Bürcü yer üzündən silinmişdir.

Təxminən 1509-1517-ci illərdə Rəvan xan tərəfindən əsası qoyulmuş və İrəvan şəhərinə adı verilmiş daşdan və kərpicdən tikilmiş möhtəşəm istehkamı olan tarixi qala – İrəvan qalası haqqında bir neçə söz demək istəyirəm. İndi Yerevanda bu vandalizm aktına hansı izahları versələr də, bu möhtəşəm istehkamın tikildiyi yeri başqa cür adlandırmağa cəhd göstərsələr də bir şey aydındır, müasir Yerevanın tarixi mərkəzinin məhv edilməsi bu şəhərin türk-Azərbaycan mənşəyini sübut edən bütün izlərin silinməsi istəyi ilə bağlı olmuşdur. Bütün arqumentlər qurtaranda isə bu qala mərkəzi fars mənşəli elan edilir, elə bu cür də İran memarları tərəfindən Yerevanda bərpa edilmiş Göy məscid İran mədəniyyəti abidəsi kimi qələmə verilir. Məhz bu səbəbdən də tarixi mərkəzsiz qalmış Er-

mənistan paytaxtında «köhnə Yerevan» layihəsi indi dəbə gətirilib. Bu layihə tarixi orta əsrlər mərkəzinin bərpasını yox, XIX əsrin XX əsrin əvvəllərinin memarlığına bənzər bərpanı nəzərdə tutur.

Yəni bu da növbəti kuryozdur. Ona görə ki, saxtakarların fəlsəfəsi olan yalanın ayaqları çox qısa və daş qismində növbəti uydurma tələb edir.

Xalqımızın məhv edilmiş mədəni dəyərlərinin qiyməti yoxdur və bunların bəşər sivilizasiyasının tarixinə məxsus olduğunu nəzərə alaraq, restitusiya, kompensasiya və satisfaksiya daxil olmaqla, hər hansı hüquqi formada Azərbaycan xalqının mədəni irsinə və şərəfinə vurulmuş ziyana görə kompensasiya ödənilməsinə tələb etmək ixtiyarımız vardır.

Hörmətli iştirakçılar!

Azərbaycanın işğal edilmiş və əvvəlki torpaqlarında həyata keçirilmiş dağıntıların və vandalizmin miqyası erməniçiliyə hələ də bəs etmir. Uydurma «Böyük Ermənistan» ideyası ilə hərəkətə gətirilən təcavüzkarlar Naxçıvan torpaqlarına da iddia irəli sürürlər. Praktiki «Troyan atı» qismində erməni xaçkarları, yəni xaçdaşları, daha doğrusu qəbirüstü stelalar və mingirlər istifadə olunur, nəzəri «bazisi» rolunda isə yalançı tarixi əsərlər, yaxud tarixi sənədlərə edilmiş xüsusi əlavələr və uydurma xarakterli dəyişikliklər xidmət edir. Beləliklə, haradasa rast gəlinən stela xaç şəklindədirsə, ermənilər bəyan edirlər ki, bunların ulu babalarının qəbirüstü abidəsidir. Məhz saxtakarlıq və yalan da burada gizlənir, belə ki, alimlər tərəfindən aparılan geniş tədqiqatlar göstərmişdir ki, erməni xaçdaşları – xaçkarları ilə yanaşı, çoxlu sayda xaçla olan alban xaçdaşları və müsəlman stela-başdaşları (başdaşlar), həmçinin xristianlığa qədərki dövrə aid stelalar mövcuddur. Hətta saxtakarlar erməni mənşəyinə aidiyyəti olmayan belə qəbirüstü daşlara da erməni redaksiyasında xaç

quraşdırmağa cəhd göstərirlər ki, onları da öz mülkiyyəti kimi elan etsinlər. Naxçıvana gəldikdə isə, tədqiqatlar inadla göstərir ki, ermənilər nə erkən, nə orta, nə də sonrakı orta dövrlərdə bu torpaqlarda olmamışlar. Onlar yalnız XIX əsrdə köçkünlər kimi bu torpaqlarda meydana gəlmişlər və bu torpaqlardakı qəbirlər müsəlman, həmçinin xaçdaşlı xristian qəbirləridir. Sonuncular albanların dəfn yerləri, alban-xristianların, həmçinin islamı qəbul etmiş albanların qəbirləri olmuşdur.

Tarixə və tarixi sənədlərə nəzər salmaq. Bəllidir ki, Naxçıvan həmişə Azərbaycana aid olan dövlətlərin – Albaniyanın, Sacilər dövlətinin, Salarilərin, Şəddadilərin, Atabəylərin, Qaraqoyunluların, Ağqoyunluların, Səfəvilərin, çar müstəmləkəçiliyi ərəfəsində isə Naxçıvan xanlığının tərkibində olmuşdur.

Bir sözlə, Naxçıvanın Ermənistanı heç bir aidiyyəti olmamışdır. Naxçıvan və Zəngəzur torpaqları da daxil olmaqla, Sünikdəki alban çarlığı isə səlcuqların istilasına qədər qalmışdır. Hələ XIII-XIV əsrlərdə alban renessansı dövründə Xaçın hökmdarı Həsən Cəlal Sünik hökmdarı Orbeli ilə birgə hərəkət etmişdir. Alban nəsillərini etnik birlikdən əlavə, qohumluq əlaqələri də bağlayırdı: Həsən Cəlalın oğlu Qriqoriy Kiçik Süniki idarə edirdi. Onun arvadı isə Orbeli nəslindən olan Sünik hökmdarının qızı idi. Ona görə də Naxçıvan və Zəngəzur torpaqlarında islamı qəbul etmiş türklərlə yanaşı, XIX əsrə qədər xristian alban əhalisinin qalıqları da yaşayırdı. Bunun bariz nümunəsi həmyerlimiz məşhur Pavel Florenskinin avtobiografik kitabındakı olaylardır. Florenskinin anası tanınmış alban soykökündən idi. Onun söylədikləri olaylar isə Çar Rusiyasındakı Müqəddəs Sinod tərəfindən Alban kilsəsinin ləğv edildiyi və erməni kilsəsinə verildiyi zamana təsadüf edir.

İndi isə təsadüfi deyil ki, Arazın o tayında – İran Culfasında olan alban kilsəsini də ermənilər İranla qarşılıqlı razılaşma əsasında bərpa edərək, öz əllərinə keçirmişlər. Naxçıvan diyarının da daxil olduğu Sünikə aid daha erkən sənədlərə müraciət etsək, məlum olur ki, Si-uninin baş keşişi (katalikosu) İstefan Orbelyan ((«История Орбели и Сиуник», 1290 г.) açıq-aydın göstərir ki, Orbeli nəslimiz eradan əvvəl 600-cü ildə Çenastandan, yəni Şərqi Türkistandan gəlmişdir və bununla da qədim türk nəslidir [bax: həmçinin, M.Y.Saint-Martin, “Mémoires Historiques et Géographiques l’Arménie”. Paris, 1818-1819 (II том) и К.П.Патканов, «Армянская география», Санкт-Петербург, 1877].

Qeyd edək ki, Si-Saka tayfasının (Si-Saka) iki qanadı olmuşdur, özü də Saka Göyçə gölünün şərqində, Si tayfası isə Naxçıvanda və Qarabağda yerləşmişdir. Buradan da əraziyə öz adını vermiş və saklardan olan «Si» nəslinin mənşəyini göstərən Si-unik adının, yəni Si sulaləsinin adının kökü yaranmışdır və «Si»lərin torpağı deməkdir.

M.Xorenski özü də Si-Sakları Torqoma (Torkom) – Yafətin nəvəsinə aparıb çıxarır və göstərir ki, «Arminiya»nın ilk parfiyalı (Ərsaklardan olan) hökmdarı Val-Ərsak Albaniyaya başçılıq etmək üçün Si-Sak nəslindən olan çarı təyin etdi və bu nəsiləndən olan adlı-sanlı adamları isə Si-uni torpağının bəyləri (knyazları) təyin etdi (M.Xorenskiy I, 12).

«Si-unik» adının mənşəyini tədqiq edən Patkanova əsasən, bu sözün düzgün - «Si-unik» şəklində oxunması barədə əsas vardır, çünki «unik» etnik sonluq və ya tayfanın göstəricisidir. Ona görə də Si-sakan və Si-unik «Si» ilə, yəni burada yerləşmiş tayfanın adı ilə başlayır. Bu erməni aliminin fikrinə əsasən, Si-unik Si-bəyliyi, yaxud Si-knyazlığını bildirir. O ki qaldı «Si» tayfasının adına,

görməli türk tarixçiləri Toqan və Kırzioğlunun göstərdikləri kimi, bu ad mənşəyinə görə qədim Çin mənbələrində «su» kimi xatırlanan Şərqi Türküstandan olan sakların tayfa bölgüsünə və hökmdarının adına borcludur. V.Lanqlois öz əsərində (“Collection des Historiens anciens et modernes de l’Armenie”, Paris, 1867, 1869) göstərmişdir ki, Naxçıvan və Qoxtn (Culfa-Ordubad) Si-unikin tərkibinə rayonlar qismində daxil idilər.

Sonrakı dövrlərdə, XVI əsrdə Azərbaycan Səfəvilər dövlətindən başlayaraq Naxçıvan diyarı Qızılbaşların Ustaclı tayfalarının bir qolu olan Kəngərli nəslinin irsi mülkü olmuşdur. Kəngərli nəslinin özünün hərbi şücaəti və yüksək cəsurluğu ilə məşhurdur, tarixə bir çox məşhur adlar vermişdir və ən qüdrətli nəsilərdən biri sayılmışdır.

Zəngəzur isə Qarabağla birgə Qarabağ xanlığının yarandığı dövrdən onun tərkibinə daxil olmuşdur.

Ona görə də ermənilərin Naxçıvana, eləcə də Qarabağa iddialarının tarixi əsası yoxdur. Orta əsrlərə aid mənbələrə əsasən, 17-ci əsrdə Azərbaycana 4 bəylərbəyliyi, yəni Təbriz, Çuxur-Saad, Qarabağ və Şirvan bəylərbəylikləri daxil olmuşdur. Çuxur-Saad bəylərbəyliyinə Naxçıvan da daxil olmuşdur, Çuxur-Saadın bəylərbəyləri həmişə Qızılbaşların Ustaclı tayfasından olan əmirilər olmuşdur. Naxçıvana münasibətdə isə qeyd olunmuşdur ki, hələ 16-cı əsrdə o, Kəngərli nəslinin irsi mülkü olmuşdur. Alban ərazisində Alban ruhanilərinə məxsus torpaqlarda isə təbii ki, müstəqil Alban kilsəsi də mövcud idi.

Ermənilər həmişə Gəncəsər və Tatev monastirlərini müvafiq olaraq “Qarabağda (Ərsak) və Zəngəzurda (Siunik) erməni mədəniyyətinin mərkəzləri” kimi təqdim etməyə cəhd göstərmiş və göstərməkdə davam edirlər. Lakin tarixi sənədlər onların Alban mənşəli olmasına heç bir şübhə yeri qoymur.

XVI əsrdə Alban kilsəsinin bütövlükdə və onun Sünik hissəsinin əhəmiyyətini Şah İsmayıl Xətəinin 1506-cı ildəki Fərmanı da sübut edir, bu sənəddə o, Tatev monastrının (Sünik) başçısı və baş keşişi Vardapet Simonun Göyçə vilayətinin ruhaniləri üzərində əvvəlki hüquqlarını təsdiq edir və ona vergi güzəştləri müəyyən edir.

Fərmanda sadalanan ərazilər arasında Arran, Arasbara, Kapanat, Orof, Sisacai, Quştasif, Qaradağ, Naxçıvan (BAH: A.Д.Папазьян «Персидские документы Матенадарана») da vardır. Bu Fərman-sənədin mahiyyəti ondadır ki, XII-XV əsrlərdə dirçəlmiş Alban kilsəsi əvvəllər itirilmiş torpaqlarını qaytararaq özünün qüdrətini yenidən bərpa etmişdir.

Bir halda ki, Naxçıvan bu siyahıya daxildir, onda buradakı ruhanilər də hay-erməni yox, Alban ruhaniləri olmuşlar. Lakin ermənilər öz saxtakarlıq mahiyyətlərinə sadıq qalaraq, burada da Qaradağı (Cənubi Azərbaycan) Qarabağla dəyişdirməyə və Alban katalikosluğuna münasibətdə müəyyən edilmiş güzəştləri hay-erməni katalikosluğu üçün müəyyən edilmiş güzəştlər kimi təqdim etməyə cəhd göstərirlər.

Bu cür faktları XV əsrə aid daha erkən sənədlərdə, o cümlədən Qaraqoyunlu Sultan Cahanşahın Fərmanlarında da tapmaq mümkündür. Bu sənədlərdə Tatev və Vaqadi monastr torpaqları hər cür vergidən azad edilir, Göyçə vilayətinin ruhaniləri isə Tatevin baş keşişi Şmavon Vardapetə, yəni Sünik Alban kilsəsinin başçısının tabeliyinə verilir.

Burada qeyd etmək vacibdir ki, sənəddə məhz Alban xristian ruhaniləri “xristianların nümayəndəsi” adlandırılır. Lakin bu sənəd təsvir olunarkən yuxarıda göstərilən Papazyan burada da saxtakarlığa yol verərək, “erməni ruhaniləri” ifadəsini işlədir və bununla da Alban kilsəsi-

nin ierarxiya quruluşunun daxili prosesini “erməniləşdir-məyə” cəhd göstərilir, son nəticədə isə Azərbaycan tarixi bu ərazilərdə heç vaxt mövcud olmamış Ermənistanın ta-rixi kimi qələmə verilir. Lakin burada da kuryozsuz ötüş-mək mümkün olmamışdır. Belə ki, E. Lalayana istinad edən elə həmin Papazyanın etirafına görə, Ordubaddakı ermənilər buraya əsasən 1827-ci ildə Cənubi Azərbaycan ərazisindən köçürülmüşlər (BAХ: А.Д.Папазян «Персидс-кие документы Матенадарана», Ер., 1956, «Персидс-кие документы Матенадарана», I, указы, II (1601-1650 гг.) Ер., 1959, «Персидские документы Матенадара-на», Ер., 1968). Tarixi faktlar belədir.

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Bu sözləri təmsil etdiyiniz hər bir cəmiyyətə, mədə-niyyətə, hər nümayəndə-fərdinə, hər birinizə ünvanlamaq olar: «Mədəniyyətimizin qəlbi qəlbimizin mədəniyyətindən irəli gəlir».

Biz Azərbaycanlılar öz mədəni müxtəlifliyimizi, mə-dəni, əqli mülkiyyət hüquqlarımızı və özünəməxsusluğu-muzu qoruyub saxlamaqla yanaşı, eyni dərəcədə digər xalqların mədəni müxtəlifliyini də hörmət və ehtiram bildi-ririk.

UNESCO-nun “Mədəni müxtəliflik üzrə Universal Bəyannaməsi”nə əsasən, hər bir mədəniyyət cəmiyyətə xas olan intellektual nailiyyətlərlə yanaşı, mənəvi, maddi və emosional əlamətlər məcmusudur. **Xüsusilə qeyd edirəm ki, mədəniyyət millətin həyat tərzində, “birgə yaşayış bacarığında” və ənənələrindədir.**

Odur ki, mədəni hüquqlar siyasi mifologiyanı, di-gər xalqın torpaqlarına və mədəni irsinə iddiaları rədd edir, etnik təmizləməni və assimilyasiya siyasətini, ksenofobiyanı, eyni zamanda, bir millətin “əzabkeşli-yindən” irəli gələn “müstəsnalığını” və “xüsusi missi-yasını”, bunun nəticəsi kimi, onun mədəni müxtəlifli-

yinin absurd dərəcədə şişirdilməsini və “mədəni” relativizm bəhanəsi ilə insan haqlarının pozulmasına bəraət qazandırılmasını qəbul edə bilməz.

Bu gün Azərbaycan ərazisinin 20%-i işğal altındadır və buradakı mədəni dəyərlərimizin-irsimizin maddi və qeyri-maddi nümunələri Ermənistan tərəfindən talan və məhv edilir, mədəni ənənələrimiz, hətta müəlliflik hüququ ilə qorunan əsərlərimiz mənimsənilir. Lakin bu, **Azərbaycan mədəniyyətinə vurulan yeganə zərbə deyil.**

Etnoloji üzvi əlaqələr yaradıcılıqda və mədəni ənənələrdə etnosun həm təbii-bioloji, həm də yaradıcı-mənəvi gücünü təbiət və doğma torpaqla, iqlim və coğrafi arealla bağlayır. Bu gün 1 milyon nəfər qaçqın və köçkünün olan azərbaycanlılar öz coğrafi məkanında – dünya ictimaiyyəti tərəfindən musiqi konservatoriyası kimi qəbul edilmiş Qarabağda yaradıcılıq və ənənələri yaşatmaqdan da məhrum olmuşlar. Bu isə Azərbaycanın mədəni irsinə vurulan digər zərbdır.

Liberalizmin klassiki, keçmiş əsrin ən böyük mütəfəkkirlərindən sayılan avstriyalı Fridrix fon Xayekə görə, mədəni ənənələr nə təbii, nə də süni məhsuldur, ortağ bir yaranmadır. Bunların təbii yaranma və inkişafı müəyyən ərazidəki iqlim, flora, faydalı qazıntıların yoluna bənzəyir və tarixi proses bu ənənələri vacib təbii resursa və milli sərvətə çevirir. Bununla ənənələr nəinki mədəni, eləcə də iqtisadi, ərazi inkişafı aləti olur. Bundan məhrum olmağımız bizə vurulan daha bir zərbdır.

Təkrarən Fridrix fon Xayekin sözlərini xatırlatmaq yerinə düşərdi: «İnsanları cəmləşdirən, həyatını mümkün edən onların fəaliyyətinin nizamlanmasıdır, vərdişlərinin düşünülmüş qayda-qanunlarla əvəz edilməsi və hüquqi normalara riayət edilməsidir».

Beynəlxalq normalara riayət etmədiklərinə görə ərazilərimizə göz dikənlərə qarşı hər zaman mübarizə

aparılacaqdır. Çünki mədəniyyətin qəlbi qəlbin mədəniyyətidir, işğalçı qəlbinə mədəniyyət yaddır. Odur ki, saxtaçılıq yolu ilə qonşularının hesabına «böyük Ermənistan» və «böyük erməni mədəniyyəti» xülyası ilə yaşayanlara məşhur ingilis fəlsəfəçisi və hüquqşünası ideoloji liberalizmin və analitik liberal hüquq məktəbinin, utilitar fəlsəfənin banisi İeremiya Bentamin XVIII əsrdə dediyi sözləri xatırlatmaq yerinə düşərdi: «Prinsiplərə riayət etməkdən imtina edən xalqlar gec-tez gücə tabe olmalıdırlar».

Artıq bütün dünyaya məlumdur ki, **Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin yürütdüyü siyasət mədəni müxtəlifliyi dəstəkləyərək, multikulturalizmdən irəli gələn mədəni plüralizm və tolerantlığı, mədəni hüquqların, ƏM hüquqlarının qorunmasını nəzərdə tutur.**

Çıxışımı iki kəlamla bitirmək istəyirəm. Qədim latınlardan dediyi kimi, «Azadlıq qanunla icazəli olan hər şeyi etmək imkanındır» və bizim qədim əcdadlarımızın atalar sözü ilə: «Ədaləti kənarında axtarmamaq üçün özün ədalətli ol».

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm.

Emergency situations and cultural properties protected by IPR

The term of "cultural property" is used together with the definitions "cultural heritage" and "cultural domain" in international documents and national legislatures and essentially it means of movable and immovable tangible and intangible objects. However, as the notion of "cultural property", indicated for the first time in Hague Convention (1954) and most completely expressed in respect of movable objects in the Paris Convention (1970), is more varied, we will use this term and mean by this a variety of artifacts, expressed a specific culture. The most important feature of cultural properties is that they act as rare things, which are rarity, or highly artistic valuable works, or special objects affirmed uniqueness of appropriate culture. In other words, cultural properties are business card of concrete culture and memory passed from generation to generation, and thus one of the pearls of the treasury of cultural diversity.

These rare properties, which express identity of culture during emergency situations, should be pursued attentively, because natural, technological, and other disastrous incidents supplied questioned the existence of cultural properties. In particular, probability of the destruction of cultural properties further increases during undeclared war, military conflict and occupation of some part of the territories, and Ransacking, changing, appropriation and redistribution of expressions of tangible and intangible cultural heritage by invader country in the occupied territories creates a great trouble. In addition, human rights, as well cultural rights of autochthon population, which became refugees and internally displaced persons, are violated grossly.

Of course, human life is important than any tangible and intangible properties, but specific cultural properties, included to the world cultural heritage, should be protected too, because they are collective memory, high results and achievements of humanity, direct symbols of human life. When heritage destroys, human life exposes to torment, difficulties, and it is shaken. Therefore, invader tries to blow to cultural properties, which express cultural identification, and to cultural face of the nation.

I will try to direct your attention to legal aspects of protection of cultural properties in such conditions and therefore, I will refer a several international conventions and agreements of UN agencies, such as UNESCO and WIPO, signed by occupier and occupied parties.

What are these?

- Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict (Hague, 1954), first and second protocols (1954, 1999);

- Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property (Paris, 1970);

- Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (Paris, 1972);

- Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (Paris, 2003);

- Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions (Paris, 2005).

Furthermore, there are several recommendations of UNESCO. As well, these international documents – Recommendation for the Protection of Movable Cultural Property (1964), Recommendation for the Protection of Movable Cultural Property (1978) and International Code of Ethics for Dealers in Cultural Property (1999).

Also regional agreements of European and CIS countries are in force. For example, CIS Agreement on Import and Export of Cultural Property (2001), Agreement on the Return of Cultural and Historical Treasures to the States of Origin and decision of CIS countries on this issue, etc.

Thus, appropriate conventions and treaties of WIPO on protection of intellectual property rights, including Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works (1886) and WIPO Copyright Treaty (1996) and other international tools should be added to five conventions of UNESCO and proper recommendations, and regional agreements on protection of cultural property. Such approach is coming from objective reasons: the great majority of cultural property exciting public interest has a status of IP objects and exclusive rights for them are protected by international community. In national level, legal protection are completed by Laws “On Copyright and Related Rights”, “On Legal Protection of Expressions of the Azerbaijan folklore” and “On Legal Protection of databases”.

Architectural and art works, manuscripts related to history, art and archeology, books and other things and objects, ethnological documents, expressions related to flora and fauna, scientific collections, archives, as well musical archives are included to cultural property protected by intellectual property rights. In addition, buildings and centers, which safeguard cultural property, i.e. libraries, museums, etc. are also included to this list, and the list may be continued, it is open, because every country determines itself what is related to cultural property.

Apparently, Azerbaijan territories have been occupied as a result of the Armenian-Azerbaijani

Nagorno-Karabakh conflict and off course, the destiny of our cultural property left in this territories is heart-ache of each Azerbaijan citizen.

Therefore, the Armenian aggressors destroy just the cultural properties with cruelty and shamelessness. 13 monuments of world importance (including 6 architectural and 7 archeological), 292 monuments of national importance (including 119 architectural and 173 archeological), as well 330 monuments of local importance were destroyed and made useless in the territories occupied by Armenia. 804 cemeteries have been destroyed, ransacked and insulted. 22 museums and 4 art galleries were barbarically destroyed and demolished. More than 40 thousand museum resources and exhibits of unique historical and cultural significance were ransacked. Among them there were gold and silver jewelries, wares of unique precious stone and other specimens of handicraft and fine art works. 4.6 million copies of books and invaluable manuscripts were destroyed in 927 ransacked and burned libraries. Among them there were invaluable cultural specimens not only of Azerbaijan, but also of all human society. Continuing the sad statistics of invaders' aggressive vandalism, it should be noted that the 31 mosques, 9 historical palaces, 6 state theaters, 368 clubs, 927 libraries were destroyed and ransacked. More than 200 paleontological and geological monuments, including Azikh cave, one of the most ancient settlements of primitive man in the world have been captured. 2 state nature reserves and 4 state temporary reserves are plundering, the cutting of invaluable species of trees in occupied 280 thousand hectares of forest territories continues. Practically, red oak trees in Hacışhamlı reserve, plane and walnut trees in Basitchay reserve, oak trees in Gubadli forests were

destroyed (they had been cut for producing of tunes for cognac). Garagol natural reserve with rare species of trees was completely destroyed. I am talking about natural monuments, included in the Red Book. Lachin reserve, which is famous for its protected species of rare natures from Red Book, was completely destroyed in this way.

In other words, it is cultural and natural genocide carried out against cultural and natural heritage of Azerbaijan. All of these acts are taking place against the background of violation of the norms and requirements of UNESCO and WIPO conventions and Agreements within framework of CIS.

Dear participants!

Vandalism of plunderers and barbarian essence of occupiers lead to curiosity in some cases. Let's look to a one of the very fresh examples. Armenian authorities and "Nagorno-Karabakh Republic" can't divide treasure founded in occupied Lachin region among them in any way. That treasure had been found from tomb of IV-I centuries BC by one of the inhabitants dwelt there and it consists 200 grams gold, 700 grams silver jewelry, as well 5 kg bronze items. All of these items are estimated more than 21.3 thousands US dollars by Armenians. According to journalist from Armenian edition "ArmeniaNov.com" dated on April 24, 2011, the paradox here is the fact that the man who found the treasure disagrees with the proposed amount and demands his share-award for finding. National Historical Museum of Armenia does not want to pay more than this amount, keeping this treasure in museum. Ethnographic museum of Karabakh separatists considers itself as the legal owner of this finding. The opinion of the director of the National History Museum is very interesting. "What is the

importance of location of the found treasure in Armenia or “Nagorno-Karabakh Republic”?” Indeed, the people who dispute property rights on ancient artifacts should not forget that the treasure is belong to Azerbaijan, because it was found in Azerbaijan territory.

National History Museum of Armenia, which aims to be enriched in the ancient artifacts found illegally in the occupied territories, is not alone. 55 manuscripts of Azerbaijani folklore expressions of the XVI-XIX centuries are stored only in the Matenadaran, Institute of Ancient Manuscripts of the Academy of Sciences of Armenia. For example, in spite of Azerbaijani epics – *dastans* have rewritten in the Armenian graphics, they have been sound in Azerbaijanian language and their authorship has being alienated from Azerbaijan people - armenized.

Very recently, the agreement signed between the Matenadaran and University Minnesota (USA) has been the subject of a flurry in the Academy of Science of Armenia. Reason of inconvenience of Armenian academics was not senseless. It is known that American scientists, which have permission to acquaintance with copies of ancient manuscripts, will begin to frankly discussion of ancient manuscripts, as it is accepted in academic circles. Let God forbid, if these will fall into the “enemy’s hand”. Thus, ancient manuscripts should be considered from point of view of the Armenian national security, and therefore they should be used with "confidential" stamp. Do not get surprised at above comments.

All this, perhaps, may take a worthy place among the Armenian absurd, but when the question was familiarized with appropriated expressions of the cultural heritage of Azerbaijan people, held in Maeanadaran, then it is understandable the emotion neighbor scientists.

Moreover, these kinds of reference to the ancient manuscripts are almost the main proof the Armenian claims of other lands. In the latter case, if the reference is done to something that is not in the ancient manuscripts, or those in manuscripts are hidden, then indeed, Matenadaran manuscripts may be very dangerous for Armenians, who appropriate other's intellectual property and falsify history. Look, it's probably they should be hidden from strange eyes, because claim in accordance with Armenian tradition on appropriation of other's cultural heritage should be modern and "substantially" provided with references to ancient manuscripts together with Armenian dreaming of "Great Armenia" and territorial pretention to other land.

Another curiosity. This is connected with the invaders' wish to present them as the most ancient nation, based on "finding" from famous Azikh cave in occupied Fizuli region of Azerbaijan. Paradox is that the name Azokh, given to the Cave by Armenians means "sour grapes". Invaders had declared Azikh cave as "a place of one of the primary sources of Armenian culture". Azikhanthrop human remains, found by Azerbaijani scientists before occupation, have been belonged to Acheulean period (Lower Palaeolithic, approximately 2 million years ago). Invaders pretend that Armenian nation was formed just during this period of ancient human. It is clear that an absurd creates another one and invaders created next absurd continuing to illegally excavating in the occupied territory.

Armenian created "Neanderthal woman" stone statue with "Armenian national uniform" in the same way. Armenian mass media gave such information in the autumn of 2007. Moreover, remnants of home things, Armenian national dishes and instruments were found

near the Armenian Neanderthal -woman. How to say, in spite of impossibility of identification of remnants of Azikhanthrop discovered by the Azerbaijani archaeologists as “Hayostop”, the ancient stone "Neanderthal-woman" statue in "Armenian national uniform" was suited for this. It is difficult to comment, because not only Neanderthals were Armenian, also they had be able to preserve themselves in the original form, plus their national dress and mode of life had not changed for the last few 100 thousand years.

We are not speaking yet about the statement of Pavel Avetisian, director of the Institute of Archeology and Ethnography of the Academy of Sciences of Armenia, about 5.5 thousand years old discovery founded on the border of Turkey and Iran. This is about a shoe-*charikh*. According to the claims of the Armenian scientist, in practice these *charikhs* do not differ from the shoes, worn by their (Armenians) grandfathers.

Taking into account that the invaders still excavate in other's lands even in present days, we can't keep another curiosity outside as well. It is connected with the desire of correction of the list of fictitious Armenian kings and not existing Armenian kingdoms, as well in occupied territories. M. Khorenski, who lived allegedly in 5th Century, is in first place of such kind of tradition, and his book “History of Hays” had been exposed by Sent-Marten, Gibbon, De Morgan, leading representatives of world historical science, as well conscientious Armenian authors.

However, today Khorenski's book is served as “handbook” in Armenian academic institutions and is presented as the initial version of Armenian history without any doubt. That is why, fictitious history with

virtual Armenian monarchs politically continued in Karabakh lands, occupied by Armenia.

We are talking about the royal dynasty absurd on "Tigranes the Great" and Tigranakert, founded by him, which is prospected now in the occupied Karabakh to confirm the legend of "Great Armenia". Without dwelling on whether it is possible to call the creator of the so-called "Great Armenia", Iranian-born Tigranes II as the Great Armenian King, if he started a hostage in the court Parthian Arsacids, and ended up kissing boots of Roman generals, we emphasize that he had not nothing related to Karabakh. Nevertheless, in August 2007, Armenian media ("ArmlInfo") gave information that during excavations in Karabakh archeologists discovered another Tigranakert, allegedly founded my mythical Tigranes (the Great). Archeological researches of Artsakh Tigranakert have a specific purpose: to create another "confirmation" about the existence of "Great Armenia", which as though included the land of Karabagh. As the Armenian historians prove, Christian basilica of the V-VI centuries, a part of worship, fragments of coating, entrances and even part of castle walls have already been dug out. Ceramics found during excavations are the remnants of the cross-stone – all of this is related to the era of early Christianity. It is clear that the question here is about the tangible cultural heritage of Caucasian Albania, falsified and appropriated by Armenians.

However, the illegal excavation works is continuing on the coast of Khahinchay in Aghdam region and Armenian scientists try to find additional evidences about Tigranakert, which wandered and changed the location with transit from the Asia Minor to the South Caucasus.

According to the information given to journalists by the head of archeological expedition from the Institute of Archaeology and Ethnography of the Armenian Academy of Sciences, Tigranakert is seen in the distance of 20 km, and even Azerbaijanis should see this mirage from their positions. Even tourists are coming here. Already documental films are made about mythical Tigranakert. However, one thing is remarkable, that this scientist considers that it is impossible to give the imaginary Tigranakert to others, more precisely, to Azerbaijanis, because it is a “disputed” territory. He acknowledges that a number of international organizations have refused to participate in the excavation work, and therefore, the archeologist sacrifices his membership in these organizations. Paradox is that, Azerbaijan doesn't want to get so-called Tigranakert, but demands to return the occupied territories undoubtedly belonging to him and approved by the decisions of a number of international organizations.

Starting from that period, it has been started to remove Turkic-Azerbaijani soul in those obtained Azerbaijani lands and barbarian acts on destruction of Azerbaijani artefacts in those lands. In those lands within the frame of long term ethnic cleaning process systematically with removing Azerbaijani elements more than 700 cemetery, epigraphy of grave stones have either been replaced with Armenian texts or destroyed by Armenian Government. In Iravan, Goyche and Zangazur provinces being fertile in ancient Albanian and muslim monuments, formerly up to 150 large and small mosques, more than 100 holy tombs, karvansarays, castles, tens of stone bridges and all of them have been demolished. Hundreds of characteristic elements of ancient Azerbaijani cemeteries – ram and horse statues (stone-

ram and stone-horse) about which archaeologist Sysoev had written in 1929 – have been destroyed and misappropriated. He has been stated them to belong to Azerbaijani creative work and stated that, "...armenians remove them and combine them on their own graves and write on them additional texts in Armenian script...". The rare statue-vishap (stone fish) belonging to ancient Turks has been stolen, and afterwards all of these through falsified publications have been presented as artefacts of "Armenian culture". Lots of artefacts proving converting to Islam of a part of population of Caucasian Albania, and belonging of these lands to Azerbaijan have been undergone to special cruelty; also Oghuz cemetery found in Soviet period in Urud village of Zangazur has been destroyed. Salim Karvansaray has been falsified, epigraphy of monuments and grave stones of Azerbaijani cemetery in Dur village of Ordubad district belonging to ancient-middle period have been mainly destroyed and turned to Armenian cemetery. Such destiny has happened to valuable tombs in Jafarabad village of Armenia's Zangibasar region. Holy Agha-dede temple in Zangazur which used to be praying place of Muslims and Christians, also ancient Duzdagh and Dikdash cemeteries in Aghabulaq and the mosque in Goycha region have been destroyed, through typical hay-armenian "changing" Azerbaijani grave stones have become khachkars. For example, a monument from Akhi Tavakkul tomb. However all these vandal acts are seen with accompaniment of curious peculiar to "Great Armenian" falsifiers. For example, in " Corps of Arabian epitaphs of Armenia" A. Khachatryan has misappropriated 290 arab-persian-turkic language monuments in the modern and historical territories of Azerbaijan, also Turkey. It is paradox that, this list

includes only 30 epitaphs from modern Armenian territory, 22 of which exist in former Azerbaijani Zangazur.

Let me tell a few words about current capital of Armenia – Yerevan, of which historical center has been destroyed because of Turkic-Azerbaijani origin, a former Azerbaijani city Iravan given to Armenians in former time.

Here Shah Ismail Mosque (1510), Khudabende Mosque(1580s), Shah Abbas Mosque (1606) have been destroyed. All of these are monumental architecture works. Same thing happened with other religious temples, Hajy Nasrullah Mosque with a very beautiful library and religious school (1687), Ulu Jame Mosque (ends of XVIII century) and lots of others. Sardar Palace - built in Yerevan by Sardar's governor Huseyn Ali Khan – which is considered as pearl of Caucasus and one of the most beautiful monuments of Oriental Architecture has been destroyed. Beautiful architecture monuments around Yerevan; Sardar, Sheykhulislam, Taghly, Sulu, Haji Ali, Kamarchi, Iyurchi and other caravanserais, Stone bridges over Zangi, Geder-chay, Vedi rivers etc. have already been disappeared. Historical castles which are proves of glorious pages of historical past of our grandfathers – Torpag Gala, Giumri Gala, Aghja Gala, Kafir Castle, Bayburt Castle, Castle Tower – have already been removed from earth surface.

I would like to state a few words about historical castle with spectacular fortification built from stone and bricks – Iravan Castle, found by Ravan Khan in approximately 1509-1517s, and Iravan city named after it. Today not depending of which explanations are given to this vandalism act in Yerevan, not depending of efforts to name after differently this place on which this spectacular fortification is built – everything is clear; destruction of

historical center of modern Yerevan is related with removal of all signs proving Turkic-Azerbaijani origin of this city. When all arguments are finished this Castle center is announced to be Persian originated. Goy Mesjid (Blue Mosque) reconstructed by Iranian architects in Yerevan is announced falsely like Iranian cultural monument. For this reason nowadays “Old Yerevan” project has become fashionable in Armenian capital which remains without historical center. This projects does not intend restoration of historical middle centuries Center but restoration similar to architecture of beginning of XIX-XX centuries.

I. e. this is the following curious. Feet of lie forming philosophy of falsifiers are very short and demands following fancy as support.

Destroyed cultural values of our nation are very precious and taking into account that they also belong to human civilization history, we have the right to claim for payment of compensation in any legal form including restitution, compensation and satisfaction for the damage caused to Azerbaijani nation’s cultural heritage and honor.

Dear participants! The scale of destructions and vandalism in the occupied and previous lands of Azerbaijan are not still satisfactory for Armenianism. Aggressors put in action by false “Great Armenia” idea, claim for Nakhchivan lands too. Practically Armenian khachkars, i.e cross-stones or to be more true grave stelas and mingirs are used as “Trojan horse”, and as theoretical “basis” false historical works, or special additions and false changes to historical documents serve. Thus if any stela is in cross form anywhere, Armenians claim that this is their grandfathers’ grave monument. Falsification and lie is hidden here; a broad

research carried out by scholars have shown that besides Armenian cross-stones – khachkars, lots of Albanian cross-stones, Muslim stela-grave stones, also stelas until Christianity period exist. These falsifiers even try to construct cross in Armenian edit to such grave stones which does not belong to Armenian origin, in order to declare them their own property. As to Nakhchivan, researches obstinately show that Armenians have never been here neither in early, middle nor the following periods. They have come here only in XIX century as migrants and the graves here are Muslim and cross-stoned Christian graves. Latters have been funeral place of Albanians, they are graves of Christian-Albanians and Albanians who converted to Islam.

Let's have a look to historical documents. It's obvious that Nakhchivan has always been within the territory of states belonging to Azerbaijan – Albania, Saji State, Salaries, Shaddadies, Atabeys, Garagoyunlus, Aghgoyunlus, Safevids; and during the period of tsar colonization Nakchivan Khanate.

In a word, Nakhchivan never belonged to Armenia. Albanian state in Sunik including Nakhchivan and Zangazour lands remained until the Saljug occupation. In XIII-XIV centuries during the period of Albanian Renaissance Khachin's lord Hasan Jalal has been alley of Sunik's lord Orbeli. Apart from ethnic union, ties of relationship were also connecting Albanian generations; Hasan Jalal's son Grigori was governing Kichik Sunik. His wife was daughter of Sunik's lord coming from Orbeli generation. That's why, in Nakhchivan and Zangazur territories along with Turks converted to Islam, also until XIX century remainders of Christian Albanian population were living. Obvious example of this is the events in biographic book of our outstanding countryman Pavel

Florensky. Florenskies mother was from well-known Albanian generation. The events told by him coincide with the time when Albanian church was cancelled by Holy Sinod in Tsar Russia and given to Armenian church.

And now Armenians on the base of mutual agreement with Iran have restored the Albanian Church which situates on the other side of Araks River in Iranian Julfa, and misappropriated it. Let's have a look to earlier documents belonging to Sunik which includes Nakhchivan. Bishop of Si-uni Stephan Orbelyan («история Орбели и Сиуник», 1290 г) obviously indicates that Orbeli generation had come from Chenastan, i.e East Turkistan and so it is an ancient Turkic generation [see also, M.Y.Saint-Martin, "Memoires Historiques et Geographiques l'Armenie". Paris, 1918-1919 (II том) и К.П.Патканов, «Армянская география», Санкт Петербург, 1877].

It must be noted that, Si-Saka kin (Si-Saka) was divided into 2 parts; Saka settled on the east of Goyche Lake while Si settled in Nakhchivan and Ordubad. Thus the territory was named after them, Si-unik means "Si" lands, this is the root of name of Si dynasty.

M. Khorenatsi himself connects Si-Sakas to Torgom (Torkom) – Yafet's grandchild and indicates that "Arminiya"s first parfian lord (from Arsaks) Val-Arsak appointed the ruler from Si-Sak family to govern Albania (M.Khorensky I, 12).

According to Patkanov researching the origin of "Si-unik" name there is a base to read this word like "Si-unik", because "unik" is indication of ethnic ending or kin. That's why Si-sakan and Si-unik is related with the "Si", i.e the kin settled here. According to the opinion of this Armenian scholar, Si-unik indicates Si-nobleness or Si-province. As to the name of "Si" kin, as famous Turkish

scholars Togan and Kyrzyoglu indicate, this name for its origin belongs to kin division and Monarchs of Sakas of East Turkistan which is mentioned as “Su” in ancient Chinese sources. V. Lanqlois has indicated in his work (“Collection des Historiens anciens et modernes de l’Armenie”, Paris, 1867, 1869) that Nakhchivan and Qoxtn (Julfa-Ordubad) were included in Si-unik as regions.

The next times starting from Azerbaijani-Safavid State in XVI century Nakhchivan has been the heritable property of Kangarli Generation which was a branch of Ustajly kin of Nakhchivan’s Kyzylbashes. Kangarli generation is famous for its military valour and high bravery, it has endowed to history a lot of outstanding names and has been considered one of the most powerful generations.

As to Zangazur, it has been included within the territory of Karabagh Khanate since the Khanate was created.

That’s why claim of Armenians to Nakhchivan and Karabagh doesn’t have historical base. According to middle ages sources, in XVII century in Azerbaijan there were 4 baylarbayliks – Tabriz, Chukhur Saad, Garabagh and Shirvan. Nakhchivan was included in Chukhur Saad Baylarbaylik and baylarbays of Chukhur Saad had been always amirs from Ustajly kin of Kyzylbashs. In the lands belonging to Albanian confessors within Albanian territory of course independent Albanian church existed.

Armenians have always tried to indicate Ganjasar and Tatev cloisters as “centers of Armenian culture accordingly in Garabagh (Arsak) and Zangazour (Siunik)”. But historical documents doesn’t leave any doubt their Albanian origin.

The importance of Albanian church as a whole also its Siunik part in XVI century is proven with Shah Ismail

Khatayies Decree dated to 1506. In this document he confirms previous rights of head and Bishop of Tatev cloister (Siunik) Vardapet Simon over confessors of Goycha province and determines tax concessions for him.

Among the territories listed in Decree, there are also Arran, Arasbara, Kapanat, Orof, Sisacai, Gushtasif, Garadagh, Nakhchivan (see: А.Д.Папазян "Персидские документы Матенадарана"). The main point of this Decree-document is that Albanian Church grown in XII-XV centuries, taking back its previous lost territories restored its power again.

If Nakhchivan is included in this list, then confessors of this territory were not hay-Armenian, but Albanian. But Armenians faithfully to their falsification essence try to change Garadagh to Garabagh and present the concessions determined for Albanian Catholicos as concessions determined for hay-Armenian Catholicos.

Such facts can be found in previous documents belonging to XV century, also in Decrees of Sultan of Garagoyunlu Jahanshah. In these documents Tataev and Vagadi cloister lands are set free from all kinds of taxes; confessors of Goycha province are given to subordination of Bishop of Tatev Shmavon Vardapet i.e head of Siunik Albanian Church.

Here it is very important to note that in above mentioned document Albanian Christian confessors are called "Christians' representative". But during description of this document above mentioned Papazyan commits falsification by using "Armenian confessors" expression, and thus tries to armenize internal process of hierarchic structure of Albanian church, and finally Azerbaijani history is described as Armenian history which never existed in these territories. But here also we can see

curios; according to admission of Papazyan who refers to E. Lalayan Armenians in Ordubad have moved here mainly in 1827 from the territory of South Azerbaijan (See: А.Д.Папазян "Персидские документы Матенадарана", Ер., 1956, "Персидские документы Матенадарана" I, указы, II (1601-1650) Ер., 1959, "Персидские документы Матенадарана", Ер., 1968) These are what historical facts say.

Dear conference participants! These words can be addressed to every society, culture, every individual, all of us: "heart of our culture is coming from culture of our heart".

We Azerbaijanians along with protection of our cultural diversity, cultural, intellectual property rights and originality, respect to other nations cultural diversity on the same level.

According to "Universal Declaration on Cultural Diversity" of UNESCO each culture is sum of moral, material and emotional signs along with intellectual achievements belonging to each society. Especially I would like to state that culture is seen in nation's life style, "living like union ability" and traditions.

So, cultural rights reject political mythology and claim to other nation's lands and cultural heritage. These rights can never accept ethnical removal and assimilation policy, xenophobia also "exclusivity" and "special mission" coming from a nation's "suffering" and as its result inflating it's national diversity in absurd level, and infringement of human rights under pretext of "cultural" relativity.

Today 20% of Azerbaijan's territory is under occupation and material and non-material samples of our cultural heritage are robbed and destroyed by Armenia, our cultural traditions, even copyright protected works are

being misappropriated. But this is not only strike blown to Azerbaijani culture.

Ethnological organic relations associate natural-biological, also creative-moral power of ethnos with nature and native land, climate and geographical area in creativity and cultural traditions. Today Azerbaijanians with one million refugees in their geographical area – in Garabagh where is accepted by world community as musical conservatory have lost their opportunity to keep alive creativity and traditions. This is a great strike blown to Azerbaijani cultural heritage.

According to Austrian Fridrich fon Hayek who is considered one of the greatest thinkers of previous century, cultural traditions are neither natural, nor artificial product, but common creation. Their natural creation and development looks like the way of climate, flora and minerals in definite area and historical process turns these traditions to important natural resource and national wealth. Thus, traditions become not only cultural but also economic and territorial development tool. Being deprived of this is one more strike blown to us.

Let's remember words of Fridrich fon Hayek again: "What brings together persons and makes possible their living is regulation of their activities, replace of their habits to thought rules and regulations and keeping order of legal norms".

We will struggle against those who claim for our territories because of not obeying international norms. Because heart of culture is culture of heart, culture is stranger to the heart of occupier. So, it would be useful to remind those who live with illusion of "Great Armenia" and "great Armenian culture" on neighbors' account through falsification the words of outstanding English philosophe and lawyer Iremia Bentam: "Nations which

refuse observe principles, soon or late will have to obey the power”.

It is already clear to whole world that the policy carried out by the President of the Republic of Azerbaijan Mr. Ilham Aliyev supports cultural diversity and intends protection of cultural pluralism and tolerance, cultural rights and intellectual property rights coming forward of multi-culturalism.

I would like to finish my speech with two dictums. As ancient Latinas sayed: “Freedom is an opportunity to do that what is permitted by law”. And our ancestors said: “Be fair, if you don’t want to seek for justice outside”.

Thank you very much for your kind attention.

**Əqli mülkiyyət və insan
hüquqları**

**Intellectual Property and
Human Rights**

Əqli mülkiyyət və insan hüquqları

Hörmətli dostlar, xanımlar və cənablar!

Hamınızı salamlayaraq, beynəlxalq konfransın iştirakçılarına Azərbaycanın müəllif-hüquq cəmiyyəti adından, dövlətin Müəllif Hüquqları Agentliyinin və öz adımdan fəaliyyətinizdə uğurlar arzulayıram.

Bu qısa çıxışımda insan hüquqları, mədəni hüquqlar və ƏM hüquqları birgə təsirindən irəli gələn bir neçə məsələlərlə bağlı fikirlərimi auditoriya ilə bölüşmək istəyirəm:

Birincisi, əqli mülkiyyət və xüsusən müəlliflik hüququ mədəni hüquqların tərkib hissəsidir, lakin inhisarçılıq yaradan müstəsna hüquq kimi, hansı yollarla insan hüquqları ilə ziddiyyətdən qaçırılır?

İkinci, mədəni hüquqlar mədəni ənənələri inkişaf etdirərək, mədəni müxtəlifliyi təmin edir və doğrudurmu ki, mədəni müxtəliflik insan hüquqları ilə toqquşa bilər?

Və üçüncüsü, mədəni müxtəliflik və cəmiyyətin inteqrasiyası, sosial birliyi, bir sözlə plüralizm və inteqrasiyozizm bir-birinə zidd ola bilərmi və bununla bağlı insanların icma, ölkə və dünya identikliyi hansı yollarla barışa gətirilə bilər?

Platformamı müəyyən etmək üçün giriş hissəmdə qeyd etməliyəm ki, «İnsan hüquqları haqqında» Ümumi Bəyannamədə (1948-ci il) tanılan hüquq və azadlıqlar qeyri-maddi və ayrılmazdır. Bunların arasındakı əlaqə bu hüquqların mədəni aspektləri vasitəsilə təmin edilir, özü də hüquqların mədəni aspektləri ilə bağlanması onların ümumi xarakterinə heç bir xələl gətirmir, əksinə, hüquqların hamıya, bütün insanlara məxsus olduğunun dərk edilməsini dəstəkləyir. İnsan hüquqları mədəni bütövlük hesabına təsdiqlənmir, zənnimcə, müəyyən ehtiyacları təmin etmək məqsədilə mədəniyyətlərin içində bəyan edilir.

Qısaca desək, insan hüquqları minimal mədəni yox, bütün mədəniyyətlər üçün onlardan asılı olmayan minimal hüquqi standartdır. Bu mövqedən çıxış edərkən aydın olur ki, «mədəni müxtəlifliyi» dəstəkləyən «mədəni hüquqlar» məhdudsuz deyil və beynəlxalq normalara görə mədəni hüquqlar digər insan hüquqlarına xələl gətirməmək, onları inkar etməmək şərti və tələbi ilə həyata keçirilir.

Bununla yanaşı, UNESCO-nun «Mədəni müxtəliflik üzrə Universal Bəyannamə»si (2001-ci il) mədəni müxtəlifliyi bəşəriyyətin ümumi ləyaqəti və etik preroqativ kimi təqdim etdirir və üzv-dövlətlər tərəfindən mədəni müxtəlifliyin dəstəklənməsini və qorunmasını mədəniyyət sahəsinin strateji prioriteti bəyan edir.

Beləliklə, insan hüquqlarına xələl gətirildiyi halda mədəni müxtəlifliyə istinadlar fəlsəfi, mənəvi və hüquqi nöqtəyi-nəzərdən düzgün deyil, bu qarşıdurma yanlışdır. Mədəni müxtəliflik heç bir vəchlə insan haqları ilə ziddiyətə düşə bilməz. Bu cür xoşagəlməz hal o zaman yaranır ki, mədəni müxtəliflik və ya insan haqlarının ümumi standartları relyativizmin sinonimi kimi işlənilir. Bu isə, öz növbəsində mədəni müxtəliflik pərdəsi altında diskriminasiya, etnik təmizlənmə və digər nalayiq siyasəti həyata keçirənlərin və ya insan haqlarını pozanların uydurmalarıdır. Bunun üzərində bir az sonra dayanacağıq.

Öncə qısa bir arayış verim. Dövlət başçısı cənab İlham Əliyevin söylərin nəticəsində Azərbaycanın zəngin müəllif-hüquq qanunvericiliyi və idarəçiliyi vardır: 1996-cı ildən qüvvədə olan «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanun, Şərqi Avropa məkanında ilk qəbul olunan «Folklorun hüquqi qorunması haqqında» Qanun və yeni «ƏMH təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə haqqında» Qanun nümunələrdir.

Həmin qanunların müddəaları bütün Azərbaycan vətəndaşlarına, o cümlədən milli azlıqlarla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşayan, yaxud fəaliyyət göstərən əcnəbilərə, vətəndaşlığı olmayan şəxslərə, həmçinin miqrantlara da şamil olunur. Müəllif-hüquq sahəsində Azərbaycan bütün beynəlxalq konvensiya və sazişlərdə iştirak edir. ÜƏMT-nin 200-ə yaxın dövlətləri arasında Azərbaycan 40 dövlət sırasında Koordinasiya Rəhbər Komitəsinə və Büdcə və Proqram qurumuna seçilib, Azərbaycan nümayəndəsi «Müəllif-hüququna dair» ÜƏMT Sazişinin Assambleyasının rəhbərlərindən biridir. Dünya İqtisadi Forumunun Qlobal Rəqabətqabiliyyətlilik İndeksinə əsasən, Azərbaycan 140 ölkə arasında 40-cı yer tutaraq liderlər sırasındadır. «ƏM institutları» altindeksinə görə Cənubi Qafqazda 1-ci yerdə, MDB məkanında qabaqcıl üçlüyə daxildir.

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Bəllidir ki, müəllif hüququnun təbiəti, əsərin yaradıcısına verilən xüsusi növ mülkiyyət, müstəsnalığa, yeni əsər üzərində hökmdarlığa əsaslanır, bir sözlə, müəllifin (hüquq sahibinin) icazəsi olmadan əsərin istifadəsinə qadağa qoyulur.

Yaradıcı şəxsə verilən bu eksklüziv hüquqlar «İnsan hüquqları haqqında» Ümumi Bəyannamənin 27-ci maddəsində təsdiqlənir və bu maddəyə əsasən: «Hər bir şəxs müəllifi olduğu elmi, ədəbi və incəsənət əsərlərinin nəticəsi kimi əmələ gələn maddi və mənəvi mənfəələrinin qorunması hüququna malikdir». Bununla yanaşı, həmin Bəyannamədə göstərilir ki, «hər bir şəxsin cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak etmək, incəsənətdən zövq almaq, elmi tərəqqidə iştirak etmək və ondan bəhrələnmək hüququ vardır». Əslində bunlar 5 məşhur mədəni hüquqların sırasındadır. Müəlliflik hüququnu insan haqları ilə ziddiyyətə gətirməmək məqsədi ilə müəllif-hüquq qanunvericiliyində

məhdudiyyətlərin və istisnaların xüsusi mexanizmi istifadə olunur. «Ədalətli istifadə» prinsipi, yəni elmi, tədris, şəxsi məqsədlər üçün istifadə, kitabxanalarda istifadə, sətət şəklində – «sərbəst istifadə», «məcburi lisenziya» və s. alətlər müəllifdə olan müstəsna hüquqlara xitam verir, cəmiyyətin xeyrinə işləyir.

«İnsan hüquqları haqqında» Ümumi Bəyannamənin 19-cu maddəsi və «İnsan hüquqlarına dair» Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsində «öz fikrini sərbəst əks etmək, informasiya almaq və sərbəst yaymaq» hüququ təsbit olunub. Bu hüququ müəlliflik hüququ ilə bir araya gətirmək üçün müəllif-hüquq qanunvericiliyin müvafiq maddəsinə əsasən, informasiya xarakterli məlumatlar müəlliflik hüququ ilə qorunan obyektlər sırasından çıxarılır, «yaratıcı-cəmiyyət» mənafeləri tarazlanır, müəlliflik hüququ və insan hüquqları ziddiyyətdən qaçırılır.

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Digər anons etdiyim məsələ mədəni hüquqlar, mədəni ənənələr və mədəni müxtəlifliklə bağlıdır. «Mədəniyyət» geniş anlamda müvafiq həyat davranışı, cəmiyyətin maddi və mənəvi fəaliyyəti və məhsulları çoxluğu mövqeyindən araşdırılırsa, bu vəziyyətdə «mədəni hüquqlar»a cəmiyyətin özünüdərk etməsi, müqəddəratını təyin etməsi və həmçinin, öz mədəniyyətini qoruyub saxlaması və inkişaf etdirməsi hüququ aid edilir.

Mədəni hüquqlar mədəni ənənələri yaşadır. Mədəni ənənələr isə bu dünyaya gəldiyimiz gündən, beşikdən başlayaraq son mənzilimizə qədər bizi müşayiət edir. Bu ənənələrdə etnosun həm təbii-bioloji, həm də yaradıcı-mənəvi gücü təbiətlə, doğma torpaqla bağlıdır. Mədəni ənənələrimiz qocalmağa məruz qala bilməyən, canlı, daim inkişafda olan varidatımızdır, bizim elə keçmişimizdir ki, onsuz bu günümüzün gələcəyi yoxdur. Son araşdırmalardan görüldüyü kimi, ənənələrin təbii yaranma və inki-

şaf yolu mövcuddur, bunlar yalnız insanların rasiyal təfəkkür məhsulu deyil, bunların yaranması, formalaşması və inkişaf yolu müəyyən ərazidə iqlim, flora, faydalı qazıntıların yoluna bənzəyir. İctimai praktikalar və tarixi proses bu ənənələri vacib təbii resursa, ərazi inkişaf alətinə və milli sərvətin çox dəyərli hissəsinə çevirir.

Ancaq «böyük Ermənistan» xülyası ilə yaşayan bədnam qonşularımız Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində torpaqlarımızı zəbt edərək, ərazi iddialarını «əsaslandırmaq» məqsədi ilə maddi və qeyri-maddi mədəni irsimizə təcavüz edir, «Azərbaycan mədəni ənənələrinin mənimsənilməsi erməni ənənəsi»nə çevirməkdə davam edirlər. Mənimsənilməyən, mədəni oğurluq yolu ilə «erməniləşdirilməyən» mədəni irsimiz isə təcavüzkar tərəfindən xüsusi qəddarlıq və həyasızlıqla talan və məhv edilir. 1 mln. ev sahibləri doğma torpaqlardan qovulandan sonra Ermənistanın işğal etdiyi ərazilərdə 13 dünya əhəmiyyətli (o cümlədən 6 memarlıq və 7 arxeoloji), 292 milli əhəmiyyətli (o cümlədən 119 memarlıq, 173 arxeoloji), həmçinin 330 yerli əhəmiyyətli abidə dağıdılmış və ya istifadəyə yararsız hala salınmışdır. 804 qəbiristanlıq talan və təhqir edilmişdir, 22 muzey və 4 rəsm qalereyası barbarcasına dağıdılmış və xaraba qoyulmuşdur. Dağıdılmış və yandırılmış 927 kitabxanada 4,6 mln. nüsxə kitab və qiymətsiz əlyazmalar məhv edilmişdir və bura nəinki Azərbaycanın eləcə də, bütün bəşər cəmiyyətinin qiymətsiz mədəniyyət nümunələri olmuşdur.

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Aydındır ki, mədəniyyətin qəlbi qəlbin mədəniyyəti-dirsə, işğalçı qəlbinə mədəniyyət yaddır. Lakin azərbaycanlı qaçqın və köçkünlərinin kütləvi halda insan hüquqları pozulub, Azərbaycan xalqının mədəni hüquqları tapdalanıb. Odur ki, bu barbarizm və vandallılığın səbəbi haradan qaynaqlanır sualını qoyaq.

Ermənistan siyasətinin sütunlarında siyasi mifologiya, digər xalqların torpaqlarına və mədəni irsinə iddialar, etnik təmizləmə və ksenofobiya durur. Eyni zamanda erməniçilik tərəfindən millətin «əzabkeşliyi» təşviq olunaraq, onun «müstəsnalığı» və «xüsusi missiyası» təbliğ edilir.

Halbuki, UNESCO-nun “Mədəni müxtəliflik üzrə Universal Bəyannaməsi”nə əsasən, hər bir mədəniyyət cəmiyyətə xas olan intellektual nailiyyətlərlə yanaşı, mənəvi, maddi və emosional əlamətlər məcmusudur. Xüsusilə qeyd etməliyəm ki, mədəniyyət millətin həyat tərzində, “birgə yaşayış bacarığında” və ənənələrindədir.

Dügerlərinin mədəni müxtəlifliyi inkar edildiyi mono-etnik ölkədə nəticə kimi yeganə qalan etnosun mədəni müxtəlifliyi absurd dərəcədə şişirdilir və «mədəni relyativizm» bəhanəsi ilə insan haqlarının pozulması baş verir. Həmin yollarla Ermənistan rəhbərliyi özünə bəraət qazanmaq istəyir.

Multikultural modelə gəldikdə aşağıdakıları qeyd etməliyəm.

Birincisi, mədəni fraqmentasiyaya kömək etməyən və ictimai inteqrasiyanın universal dəyərlərinə zidd olmayan mədəni müxtəlifliyi dəstəkləyən modelin düzgün seçilməsidir. Kompromis axtarışı mümkündür, belə ki, tərəflərin məqsədləri bir-birinin əksinə deyildir, bu sıfır cəmi oyun deyil. Buna görə çoxtərəfli əməkdaşlıq, informasiya mübadiləsi, bir sözlə, dialoqun səmərəli formaları tərəflərə fayda gətirir. İkincisi, nəzərə almaq vacibdir ki, mədəniyyət “mədəni müxtəliflik” kimi cəmiyyətlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərir. Yuxarı səviyyə olan sositumda müxtəlifliyin artması həmişə mədəniyyətin aşağı səviyyəsində müxtəlifliyin məhdudlaşmasına gətirib çıxarır. Aşağı səviyyədə müxtəlifliyin artması isə yuxarı səviyyədə, yəni sositumda mədəni müxtəlifliyi azaldır ki, bu da bütövlükdə sistemin

entropiyasının (qeyri-müəyyənliyinin) artmasına səbəb olur. Lakin sistemin entropiyasının artması informasiya və idarəetmə nəzəriyyəsinin – Eşbinin “zəruri müxtəliflik” qanununun pozulmasına gətirib çıxarır. Buradan belə alınır ki, ya mədəniyyətin özünü tənzimləmə potensialı hesabına entropiyanın azaldılmasını uzun müddət gözləmək ya da ənənələrə əsaslanmaq da daxil olmaqla, adekvat dövlət qərarları qəbul etmək lazımdır. Budur Azərbaycan multikulturalizmi.

Azərbaycanın multikultural modeli, zənnimcə, Ermənistan üçün də maraqlı üfüqlər açmağa qadir ola bilərdi. Lakin, torpaqlarımız şərhətsiz boşaldığı halda.

Bakıda Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İ.Əliyevin öz nitqində dediyi kimi, “...hər bir cəmiyyətin gücü onun dini və milli müxtəlifliyindədir... Əlbəttə, bunun üçün ənənə lazımdır, eyni zamanda dövlət siyasəti lazımi səviyyədə aparılmalıdır. Azərbaycanda hər iki amil mövcuddur”.

Bunların bariz nümunəsi UNESCO və İSESKO-nun Xoşməramlı Səfiri, Azərbaycan Respublikasının birinci xanımı Mehriban Əliyevanın rəhbərlik etdiyi H.Əliyev Fondunun devizidir: “Mədəni müxtəliflik bizi ayıran və fərqləndirən məsələ deyil, faktiki surətdə bütün bəşəriyyət üçün vahid gələcəyi hazırlayan, davamlılığı və yeniləşməni ifadə edən vəzifədir”.

Bəli, ənənələr və dövlət siyasəti bizim yaşayış tərzimizə çevrilib. Azərbaycanı səciyyələndirən respublikamızın çoxmilli və çoxkonfessiyalı tərkibidir: yalnız Bakıda 20-dən artıq müxtəlif mədəni cəmiyyətlər fəaliyyətdədir.

Azərbaycan dövlətinin və xüsusən Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyətində bu məsələlər başlıca yer tutur. «Tolerantlıq ünvanı - Azərbaycan» layihəsi çərçivəsində ölkəmizdəki məscidlərdə, kilsələrdə, sinaqoqlarda təmir

işi aparılaraq, Bakıda yəhudi uşaqları üçün təhsil kompleksinin istifadəyə verilməsi, Fransa regionlarında kilsələrin, müqəddəs Roma katakombalarının bərpasında iştirakımız, Həştərxanda Müqəddəs Knyaz Vladimirə abidənin ucaldılması da məhz ayrı-ayrı konfessiyaların qarşılıqlı hörmət və dostluq münasibətlərinə xidmət edir.

Bununla belə, Vatikan Apostol Kitabxanasında olan çox qədim və tarixi, o cümlədən Azərbaycan və regiona aid olan müxtəlif əlyazmaların bərpası ilə bağlı işlər qeyd edilməlidir.

Bütün bunlar xristianlığa aid incilərinin və mənəvi dəyərlərinə müsəlman dünyasının töhfəsi kimi qiymətləndirilir.

Tarixi ənənəyə gəldiyi halda, deməliyəm ki, Azərbaycanda multikulturalizm bu qədim diyarda tarixən yaşayan bütün sakinlər tərəfindən dəstəklənən ənənə və həyat tərzidir. Bu ölkədə yaşayan bütün xalqlar Azərbaycan millətinin tərkibinə daxildir və onların hamısı azərbaycanlılardır. Tolerantlılıq və dini dözümlülük sakinlərin keçmiş və indiki inanclarının nəticəsidir. Azərbaycan türkləri min illər ərzində dövlətyaradıcı etnos kimi çıxış etmiş, Azərbaycan dili isə yüzilliklərlə millətlərarası ünsiyyət vasitəsi olmuşdur. Burada yüz illər boyunca integrativ birliyin və indi multikulturalizm adlanan mədəni özünəməxsusluğun mədəni kapitalı toplanmışdır. Bu bizim sərvətimiz və hədsiz üstünlüyümüzdür.

Beləliklə, dövlət başçımızın dediyi kimi, «multikulturalizmin alternativini yoxdur.

Hörmətli iştirakçılar!

Çıxışımın son hissəsində anons verdiyim üçüncü məsələyə keçirəm və bununla identikliyin müxtəlif formaları, mədəni müxtəliflik və cəmiyyətin sosial birliyi, bütövlüyü, integrasiya problemi haqqında bir neçə fikirlərimi söyləyəcəm.

Bəllidir ki, mədəni cəhətdən homogen cəmiyyətlər mövcud deyil (bayaq Ermənistan nümunəsində göstərilən genosid, etnik təmizlənmə və digər sosial yadətme siyasəti istisna olmaqla), əksər ölkələr poli(çox)mədəni sosial strukturları ilə səciyyələnir. Deyirlər ki, multikulturalizm potensialı konfliktlərin risklərini böyüdür. Qərbi Avropa ölkələrində miqrasiyanın artımı ilə bağlı etiraflara əsasən, multikultural siyasəti iflasa uğrayıb.

Zənnimcə, cəmiyyət daxilində yaranan konfliktlər nə multikulturalizmin etirafı, nə də inkarıdır. Uğursuzluğun səbəbi – mədəni müxtəliflik kontekstində deyil, səbəb – mədəni müxtəlifliyin istifadəsində və oradan yaranan iqtisadi-sosial proseslərdədir. Odur ki, milli birliyinin möhkəmlənməsini mədəni fərqlərin, müxtəlifliyin inkarı ilə bağlamaq düzgün deyil.

Amartiya Senin “fərdi azadlıqlar və mədəni seçim” modeli fərdlərə onların öz seçimi əsasında, başqa variantları qiymətləndirməyə real imkanı olmaqla, yaşamaq hüququ verilməlidir, onların individual seçimi ilə identikliyin qrup formaları əvəz olunub zəifləməlidir.

“İdentiklik – sıfır nəticəli oyun deyildir”, hansında ki “özünəməxsusluğun bir növü nə qədər çoxdursa, digəri o qədər azdır” və buna görə də çoxluq olan identiklik barədə danışmaq daha düzgündür.

Seyla Benhabib isə göstərir ki, yalnız individin özünün bu və ya digər sosial icma və ya mədəniyyətlə identifikasiyalaşmaq hüququ vardır və əgər özünüidentifiklik əvəzinə bu proses məcburi həyata keçirilərsə, onda bu artıq multikulturalizm deyildir.

Dediklərimin yaxşı illüstrasiyası Ümumdünya «World Values» elmi layihəsindəki rəqəmlərdir (UNESCO). Layihəyə əsasən, dünyanın 76 ölkəsində yaşayan fərdlər seçim edərək, öz identikliyinə (məxsusluğu-

nu) icma, ölkə və dünya üzrə coğrafi qrupların birində müəyyənləşdirmişlər.

«icma» dedikdə biz lokal, ərazi və ya mədəni məkana, «ölkə» dedikdə – milli və ya vətəndaş, «dünya» dedikdə isə bəşəriyyətə olan seçim məxsusluğunu nəzərdə tuturuq.

Güclü mərkəzdənqaçma qüvvələri olduğu halda identifiklik öncə lokal, sonra ölkə, əks halda – öncə ölkə, sonra lokal xarakter daşıyır.

Böyük sorğunun nəticələri göstərir ki, praktiki olaraq, 90% ölkələrdə külli identiklik baş tutur. Lakin hər bir ölkə üçün multikultural, mədəni müxtəlifliyi dəstəkləyən siyasət nöqtəyi-nəzərindən «icma – ölkə – dünya» sistemində nisbət vacib rol oynayır.

İdentikliklə bağlı sorğuya cəlb olunan bütün ölkələrdə orta rəqəmlər təxminən belədir:

- «icma»: 49,6%,
- «ölkə»: 41,7%,
- «dünya»: 8,7%;

o cümlədən, orta rəqəmlər Avropa qitəsi üzrə:

- «icma»: 59%,
- «ölkə»: 35%,
- «dünya»: 6%;

Amerika qitəsi üzrə orta rəqəmlər:

- «icma»: 43%,
- «ölkə»: 43%,
- «dünya»: 15%;

və nəhayət, Asiya qitəsi üzrə orta rəqəmlər:

- «icma»: 41%,
- «ölkə»: 49%,
- «dünya»: 10%.

Azərbaycanlıların multikultural, tolerant əlamətlərini təsdiqləyən dünya üzrə çox aşağı səviyyədə olan «icma» (24%) və çox yüksək olan «dünya» (21%) identikləridir.

Bu tarazlaşmış göstəricilərlə yanaşı, mənzərəni tamamlayan yüksək «ölkə» identikliyi (55%). Digər, belə rəqəmlərlə səciyyələnən ölkə tapmaq mümkün deyil. Müqayisə üçün qeyd edək ki, nisbətən aşağı «icma» identikliyi nümayiş edən İsveçrə, ABŞ və Kanada ölkələrində bu göstərici 30% artıqdır və «icma-dünya» tarazlaşmış göstəricilərə görə ABŞ müvafiq olaraq, 38%; 22%, İsveçrə: 38%; 21% civarındadır. Ölkələrin çoxunda «dünya» identikliyi 10%-20% arasındadır. Bununla yanaşı, «ölkə» identikliyi göstəricinin 54% və daha artıq olan ölkələrin sayı 25-ə yaxındır.

O ki qaldı Ermənistana, onun «icma» identikliyi göstəricisi yüksək olaraq 38%-dir, «dünya» identikliyi isə çox aşağıdır, yalnız 11%-dir. Nəticələri çıxartmaq çətin deyil.

Gətirilən rəqəmlər UNESCO-nun açıq məlumatıdır və bu məlumatın təhlilinin nəticəsidir, ikili standartsız olan analizdir. İnsan haqlarına və mədəni hüquqlara hörmətlə yanaşmaq ilk növbədə Azərbaycana qarşı olan ədalətsizliyi aradan qaldırmaqdır, işğalçı dövlətin yerini göstərməkdir.

İdeoloji liberalizmin, liberal hüquq məktəbinin banisi İyeremiya Bentam deyirdi: «Prinsiplərə riayət etməkdən imtina edən xalqlar gec-tez gücə tabe olmalıdırlar».

Bu çağırışla çıxışımı bitirirəm.

Diqqətə görə təşəkkür edirəm.

Intellectual Property and Human Rights

Dear friends, ladies and gentlemen!

I greet you and wish success to the participants of the international conference on behalf of Azerbaijan copyright society, State Copyright Agency and myself.

During my short speech I would like to share my opinions regarding several issues arising from joint impact of human rights, cultural rights and IP rights with audience:

Firstly, IP, and especially copyright, are the part of cultural rights, but as an exclusive right which creates monopoly. By which ways can conflicts be avoided and the balance between the interests of the society and the promotion for the creative individual restored?

Secondly, cultural rights (including IP rights), as a whole, enforce cultural diversity by developing cultural traditions and is it true that cultural diversity may collide with human rights? And is there an alternative to multiculturalism policy regarding this?

Thirdly, can cultural diversity and integration and social unity of society, in a word, pluralism and integrationism cause conflict? In what ways community, country and global identity of humans could be reconciled?

In order to identify my approach I must mention in the introduction that the rights recognized by Universal Declaration of Human Rights (1948) are intangible and integral. The relationship between them is provided by cultural aspects of these rights. Connection of rights with cultural aspects does not harm their general character, but supports the idea that rights belong to everybody. Human rights are not confirmed on account of cultural

integrity, to my mind, it is declared within cultures in order to meet certain needs.

Briefly, human rights are not minimum cultural, but legal standard for all cultures not depending on them. And the right is only the minimum of morality, which is the branch of culture. It is obvious that “cultural rights” which support “cultural diversity” are not unlimited and according to international norms cultural rights are realized provided that they do not damage and deny other human rights.

Furthermore, “Universal Declaration on Cultural Diversity” of UNESCO (2001) presents cultural diversity as the common heritage of humanity and ethical prerogative and declares the support and protection of cultural diversity by member States as a strategic priority for the cultural area.

Really, cultures in globalized world do not expose to unification; they are narrow segments of universalized modern society. Cultural diversity does not diminish, only the shape and scope of cultural difference change.

Hence, in case human rights are breached, reference to the cultural diversity is not philosophically, morally and legally true. This conflict is wrong. There is no way for cultural diversity to conflict with human rights; it is not an obstacle to general character of human rights. Such an unpleasant case may occur in the case that cultural diversity or general standards of human rights could be used as the synonym of relativism. And this is the lie by human rights infringers or lawmakers enforcing ethnic cleansing, discrimination or other dishonest policies under the disguise of cultural diversity. I will return to this issue later.

First of all, let me give a short reference. As a result of the Head of State Mr. I. Aliyev’s efforts Azerbaijan has

a comprehensive copyright legislation and management on this area: Amendments on modern digital environment and protection of traditional knowledge have been made to the Law on “Copyright and Related Rights”, which has been in force since 1996; a number of additions have been made to the Law on “Legal protection of Folklore Samples” which was the first regulatory document on this area in the Eastern European region; and the new Law “on Enforcement of IP Rights and Fight against Piracy” will come into force in recent future.

It means that provisions of those Laws are applied to all citizens of Azerbaijan including ethnic minorities, foreigners living or acting in the territory of Republic of Azerbaijan, stateless persons, and migrants as well. Azerbaijan is a party to all international conventions and treaties in the copyright field. Among 200 Member States of WIPO, Azerbaijan together with 40 States has been selected to WIPO Coordination Committee and Program and Budget Committee; Representative of Azerbaijan is one of the leaders of WIPO Copyright Treaty Assembly. According to Global Competitiveness Index of World Economy Forum, Azerbaijan is on the 40th place among 140 countries. According to “IP Institutions” sub-index, Azerbaijan is on 1st place in the South Caucasus and is included in the leading trio within CIS region. According to WIPO Global Innovation Index, Azerbaijan is in the list of leaders in CIS region under the “Creative products and services” sub-index.

Dear participants!

It is known that nature of copyright, special property given to the creator of literary work is based on exclusiveness, in a word, the use of literary work is forbidden without consent of the author (right holder).

Such exclusive rights, given to the author, are confirmed in Article 27 of Universal Declaration on Human Rights and according to this Article “Everyone has the right to the protection of the moral and material interests resulting from any scientific, literary or artistic production of which he is the author”. Along with this, it is stated at the same Declaration that “Everyone has the right freely to participate in the cultural life of the community, to enjoy the arts and to share in scientific advancement and its benefits”. Actually, these are among 5 famous cultural rights. In order to prevent the conflict of copyright with cultural rights and human rights, the special mechanism of limitations and exceptions is used in copyright legislation. For example “fair use” principle for scientific, educational, personal purposes, use at libraries, “free use” as a quote, “involuntary licensing” and other tools terminates exclusive right of the right holder and serves for the benefit of society.

On Article 19 of Universal Declaration on Human Rights and Article 10 of the European Convention on Human Rights the right to “hold opinions without interference and to seek, receive and impart information and ideas” has been embodied. In order to bring this right together with copyright, data is excluded from the list of the copyright protected objects according to the relevant Article of the copyright legislation.

Thus, copyright as an exclusive right protects the form of works, expression forms of ideas; at the same time it creates conditions to impart data and under the “fair use” doctrine creates opportunity for third parties to use protected expression form under relevant terms.

Consequently, “creator-society” interests in the copyright are balanced; it becomes “social contract” and

according to the compilation of compromises principle the conflict between copyright and human rights is avoided.

Dear participants!

Another issue I announced is about cultural rights, cultural traditions and cultural diversity. Let us admit that compared to other human rights, the concept of cultural rights has not been researched in a detailed way. Firstly, the term of “culture” is not ambiguous and clear; it is translated to human rights standard language in a difficult way. So, in a narrow meaning of “culture”, “cultural rights” are directed to safeguarding the results of cultural creativity such as scientific, literary, art works and monuments and accessibility of those works for museum, theatre and libraries. If “culture” is introduced as literary and scientific creativity process, then expressing opinion freely, protecting producers of cultural products, as well as copyright, are considered in the frame of “cultural rights”. Eventually, if “culture” is explored from the position of relevant life behavior, material and moral activity and product majority of society, then in this situation “cultural rights” include self-consciousness, self-determination, as well as safeguarding and development of native culture of society.

Let us move to cultural traditions from cultural rights in a broad sense.

Cultural rights create, safeguard and consequently immortalize intellectual property. Whilst cultural traditions accompany us since we are born from cradle to the grave. In these traditions natural-biologic and moral-creative power of ethnos is related with nature and native land. IP is a newly created and protected creativity result of individuals. At the same time IP is moral traditions of intellectual activity of ethnos through all generations, traditional knowledge and traditional cultural expressions.

National mentality and sympathy of individual, ethnic consciousness, identity and individual character, moral traditions, values and the rules of individual behavior – all these come from our native land and ancestors. These organic connections – “human – living area”, “native land – artistic consciousness”, “creative thinking – nature”, “archeology of national soul” – are our traditions and intellectual property. Our cultural traditions are our living, developing wealth that never gets old. Without them we have no future. Traditions are development of our past; creative development of today will become new cultural tradition tomorrow. Alongside internal moral power, cultural traditions have great area development and economic power. As shown in recent research, establishment and development ways of traditions are available; of course, these are not just the product of people's rational thinking, but the establishment and development of a particular area of the climate, flora, minerals similar path. Social practices and historical process of this important natural resource and the historical process of national wealth, and thus make a valuable part of not only the cultural and humanitarian values and cultural traditions, as well as economic and act as an instrument of territorial development. Therefore, they should be protected as our lands.

But our disgraced neighbors living with “Great Armenia” illusion have occupied our lands as the result of the Nagorno Karabakh conflict between Armenia and Azerbaijan. In order to “justify” their territorial claims they show aggression over our tangible and intangible cultural heritage, continue misappropriating Azerbaijani cultural traditions as Armenian traditions. The cultural heritage, which can not be misappropriated or “armenianized”, is being looted and destroyed with cruelty and impudently.

After expulsion of 1 million residents from their native lands, 13 globally significant, 292 nationally significant, also 330 locally significant monuments have been destroyed. 804 cemeteries have been plundered and desecrated; 22 museums and 4 art galleries have been barbarically destroyed. More than 40 unique historically and culturally significant museum's exhibits, including gold and silver jewelry, rare precious stones and other handicrafts and art works were plundered. In destroyed and burned 927 libraries 4.6 million copies of books and precious scripts have been destroyed. These include not only Azerbaijan's but also all humanity's precious cultural samples. As result of occupation and vandalism 31 mosques, 9 historic castles, 368 clubs, 927 libraries have been burnt and plundered. More than 200 paleontological and geological monuments including Azikh cave were seized.

Dear participants!

It is obvious that, if the heart of culture is the culture of heart, then culture remains alien to the occupant's heart. But human rights of Azerbaijani refugees and displaced persons and Azerbaijani nation's cultural rights are massively violated. So let us put the question like that: What is the reason for barbarism and vandalism? And let us move to the second issue I announced.

The policy of Armenia is based on political mythology, claim to other nations territory and cultural heritage, ethnic cleansing and xenophobia. At the same time "suffering character" is promoted in order to emphasize this nation's "exclusivity" and "special mission".

Whereas, according to Universal Declaration on Cultural diversity of UNESCO each culture is the sum of moral, material and emotional signs alongside intellectual

achievements of society. Especially I want to note that the culture is in life style, “co-existence ability” and traditions of nation.

In the mono-ethnic country where the cultural diversity of other peoples is denied cultural diversity of the only remaining ethnos is absurdly exaggerated and on the pretext of “cultural relativism” human rights are infringed. That means, the Armenian government wants to justify itself.

When it comes to the multicultural model, I must mention the following.

The term “culture” in fact is complex system. In addition, it is necessary to ensure the safety of multiculturalism.

First of all the model must be chosen correctly which does not help cultural fragmentation and not contrary to universal value of social integration and supports cultural diversity. Compromise search is possible; aims of parties are not contrary to each other, this is not zero sum game. Therefore, multilateral cooperation, exchange of information, in other words, cost-effective forms of dialogue brings benefits to both sides. Secondly, it is important to take into account that culture interacts with society in the frame of complex system such as “cultural diversity”. Increase of diversity in upper level socium always causes limitation of diversity in lower level. The increase in the lower level of diversity (culture), the upper level of the cultural diversity of society that reduces the system as a whole uncertainty leads to an increase. However, the theory of information and control system to increase uncertainty – Ashby’s “necessary diversity” leads to a violation of the law. Here are taken so that the culture of self-regulation, or wait a long time to reduce the potential expense uncertainty

desirable to restore the balance and adapt to the new conditions of existence of socium lead only to observe, or based on traditions, including the need to make adequate decisions of the state. In these circumstances, protection of cultural heritage, preservation of historical memory, history and the promotion of ethnic and cultural identity issues comes to the fore.

This is the multiculturalism of Azerbaijan. The Azerbaijani multicultural model, I think, would be able to open up interesting horizons to Armenia, if our land is discharged unconditionally.

At the World Forum on Intercultural Dialogue in Baku, as Azerbaijani President Ilham Aliyev noted in his speech, "... the strength of each community is based on its religious and ethnic diversity... Of course, tradition is necessary for this, at the same time appropriate level of state policy should be carried out. Azerbaijan has both factors."

The obvious example of this is the motto of Heydar Aliyev Foundation led by UNESCO and ISESCO's goodwill Ambassador, First Lady Mrs. Mehriban Aliyeva: "Cultural diversity is not the issue that divides and distinguishes us , but in fact it is the duty preparing united future and providing sustainability and renovation.

Yes, traditions and public policy has become our way of living. Multinational and multi-religious composition describes our country: more than 20 different cultural societies, including Lezgins, Tats, Tatar, Jewish, Russian, Bulgarian, German and others operate just in Baku. They have not been established suddenly, they are the result of tolerance and respect of our society to other ethnics and national minorities, image of different cultures in our society.

Azerbaijan which create a unique model of tolerance, accepts each high cultural heritage as universal value. Therefore, these issues take place the key role in the activities the Government and in particular the Heydar Aliyev Foundation. Reconstruction works of mosques, churches, synagogues in our country in the framework of "Tolerance address - Azerbaijan" project, opening of educational complex for Jewish children in Baku, participation in the restoration of churches in the regions of France, the Holy Roman catacombs, erection of a monument to Prince Vladimir in Astrakhan are serve for mutual respect and friendship relations of the individual confessions.

In particular, I would like to note that bilateral agreements signed with the Holy See in Rome with participation of Mrs. Mehriban Aliyeva, First Lady of Azerbaijan, the President of the Heydar Aliyev Foundation, is a special event in the reconstruction of the most important monuments for the Christian world - catacombs, including St. Marchellino and Piyetro catacombs, which holds a special place in the history and architecture.

However, the restoration works of the various old and historical manuscripts, including about Azerbaijan and the region, are should be noted. Beginning from 2014, H.Aliyev Foundation is actively involved in the digitization of more than 3 thousand copies of the Library and this work will be continued in the future under the new Contract on the restoration and digitization of manuscripts in 2015-2016.

In addition, the Heydar Aliyev Foundation will support the restoration of the statues of Zeus monuments in the Vatican Museum and the reconstruction works in the "Sikstina" Hall.

All of these are measured as the contribution of the Muslim world to the masterpieces and moral values of Christianity, characterized as the first event in the history of Rome, and welded from the historical role of our country in the among religions and cultures.

Due to historical tradition, I should say that multiculturalism in Azerbaijan is a tradition and life style supported by all residents lived historically in this ancient land. All peoples living in this country are part of Azerbaijan nation and all of them are Azerbaijanis. Tolerance and religious tolerance are the result of past and present beliefs of residents. Azerbaijani Turks acted as state create ethnos during thousand years, but Azerbaijani language was an international communication means for hundred years. The Turk-Azeris have been formed in the base of ruling Turk mass in ethnic terms, by the mixing the Caucasus and Iran originally other ethnic substrates. A unique ethnic world absorbed with cultural norms and values of all ethnic groups was created in Azerbaijan, during hundred years there were collected a cultural capital of integrative unity and cultural identity, now so-called multiculturalism. This is our wealth and boundless advantage.

Therefore, the policy pursued by Mr. Ilham Aliyev, President of the Republic of Azerbaijan supports cultural diversity, the multicultural model, based on the protection of cultural pluralism and tolerance, stands guard over cultural rights.

Thus, as the head of state said, "there is no alternative to multiculturalism", naturally, taking into account adequate policy and historical practice, in other words, the multicultural model that understands its safety is invaluable.

Dear participants,

At the last part of my speech I pass to the announced third issue and I will say a few thoughts about the various forms of identity, cultural diversity and social unity of society, integration problem. In fact, the essence of which I have spoken – by which ways multiculturalism can be used as an instrument for social unification, solidarity of the society?

It is clear that there are no culturally homogeneous societies (except purposeful genocide, ethnic cleansing and other social remembrance policy mentioned above in Armenian example), most of countries are characterized by multicultural social structures. Such opinion has formed at science that multiculturalism expands risks of potential conflicts. Multicultural policy failed as a result of growing migration in Western European countries, "hard" (U.Kimlik), "soft" (Kukatas), "integrated" (M.Veverkin) theoretical models of multiculturalism and "integration without assimilation" formula which emanated from them failed in the test of time.

Comparison of two models of integration – "British" model based on the values of pluralism, which involves race and ethnicity and "French" model, which deny diversity and recognize Republic values shows that the regardless of pluralistic or integrationist forms of open rhetoric the result was almost equally unsuccessful.

The most important thing is that the success of integration is determined by the majority of a number of objective and subjective factors, and the priorities of them are socio-economic factors.

I think that conflicts within society are neither a confession of multiculturalism, nor denial of it. The reason for the failure is not in the context of cultural diversity, the cause is in the use of cultural diversity and social processes arising from it. Therefore, it is not right to

connect the strengthening of national unity with cultural differences and the denial of diversity, because it inevitably leads to negative a reaction and conflicts.

According to new cultural policy strategies such as Amartya Sen's "individual freedoms and cultural choice" model, the right to live and be available should be given to individuals on the base of their own choice, with the real possibility to evaluate other options, their own choice should be changed with group forms of identity and be weakened.

"Identity is not a zero-sum game", in which "how much one type of identity is more, the other less so" and therefore, it is appropriate to talk about the identity, which is the majority, and if we add ourselves, according to the analogy of a fuzzy sets this is not based on the presence or absence of one, it intends to presence of each more or less.

Seyla Benhabib shows that its only individual has the right to identification of itself with this or other social community or culture, and if this process will be implemented obligatory instead of self-identification, then this is not the multiculturalism. According to her, institutionalization of cultural groups replaces the group identity by the personal identity and thus in Western societies it helps to creation of new political groups which base their claims on uniqueness of members.

So, it is possible to get a clear result from these thoughts.

While making single "national identity" calls, it is appropriate to mention that the multiculturalism is combined reductionism in used concepts, therefore one of the identities have to be superior than others and one to serve as the benchmark for organization of society groups with clear differences. According to a systematic

analysis in the conditions of the carrier of the group (minority) identity, the separation of communities, isolation occur, the identity of individuals is carried out under pressure of communities, not voluntary. It leads to conflict with human rights, the principle of equality. So the rise of rights of national minorities (culture, lifestyle, etc.) has not reach the point where it conflicts with openness and tolerance, basic principles of multiculturalism.

Dear conference participants!

A good illustration of what I have spoken is figures in research project "World Values" (UNESCO). Under the project, individuals in over 90 countries defined their identity (ownership) in one of the geographic groups by the community, the country and the world. Identity is created on the base of sense of belonging to community, nation, country and other cultural or territorial space and memory, values and place are key factors that shape a person's position. Collision of identities can create some tension, but that tension is capable to perform as well as a new national unity in the face of social solidarity integrated with different cultural components in the society.

"Community" means a local territory or a cultural space, "country" means - a national or a citizen, "world" means a choice belonged to humanity.

In the case of the strong centrifugal forces the identity will be first local, then country, otherwise first the country, the local nature.

The results of big survey show that the identity takes place in almost 90% countries. But for every country, the ratio plays an important role in the system "community - country - world" in terms of policy supported of multicultural and cultural diversity.

The world average figures on identity are as follows:

- "community": 49.6%,
- "country": 41.5%,
- "world": 8.7%.

Identities confirming multicultural, tolerant signs of Azerbaijanis are very low level "community" (24%) and very high "world" (21%). In addition to these balanced indicators, highly "country" identity (55%) completes the view. For comparison, note that low-level "community" identity is in Switzerland (38%), the USA(38%) and Canada (39%). "World" identity is until 10% in more than half the countries, just in some of them it is around 15-20%. In addition, the total number of countries with 54% of "country" identity is 24.

As for the Armenia, its "community" identity index is as high as 38%, "world" identity is very low, only 11%. The results are not difficult to remove.

These figures are open information of the UNESCO and result of its analysis, the analysis is without double standard.

Respect for a human rights and a cultural rights firstly is an elimination of injustice against Azerbaijan, a showing place to the aggressor state.

Founder of the ideological liberalism and liberal law school Jeremy Bentham said: "Peoples, refusing to adhere to the principles sooner or later should be subject to force."

I finish my speech with this challenge.
Thank you for your attention.

Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyində
hazırlanmışdır.
Prepared in the Intellectual Property Agency of the Republic
of Azerbaijan.